

## OSMANLI DEVLETİ'NDE KAMU GÖREVLİLERİNE VERİLEN SÜRGÜN CEZALARINDAKİ SUÇ TİPLERİ\*

(18. yüzyıl)

Dr. Öğr. Üyesi Saliha OKUR GÜMRÜKÇÜOĞLU\*\*

### ÖZET

Dünya tarihinde “sürgün”, farklı coğrafya ve medeniyetlerde muhtelif neden ve amaçlarla tatbik edilmiş bir ceza türüdür. Bu neden ve amaçlar arasında dikkat çeken unsurlardan biri, devletlerin kendi hâkimiyetlerini güçlendirme arzusudur. Osmanlı devletinde tatbik edilen sürgün cezaları araştırıldığında, genel olarak üç maksadın belirleyici olduğu açığa çıkmaktadır. Bu durum aynı zamanda şu üç farklı sürgün şeklini beraberinde getirmiştir: 1) Yöneticilere bir yaptırım olarak uygulanan idari/siyasi maksatlı sürgünler. 2) Merkezi otoritenin nüfus ve iskân politikasının bir sonucu olarak iskân maksatlı yapılan sürgünler. 3) Belli suç tiplerine verilen ceza mahiyetinde olan sürgünler. Her üç sürgün şeklinin uygulama alanı dönemin karakteristik özelliğini veren zengin arşiv malzemesi sayesinde modern araştırmacıların dikkatini çekmektedir.

Bu çalışmada idari ve iskân maksatlı sürgünlerden kısaca bahsedilmekle birlikte, esas itibarıyla cezai müeyyide olarak verilen sürgün konusu ele alınacaktır. Kavramsal çerçeve ve sürgünün kısa tarihçesinden sonra İslam ve Osmanlı Hukukundaki sürgünün uygulama biçimine kısaca yer verilmiştir. Çalışmanın temel kaynağını Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivindeki farklı tasnif ve kataloglardaki belgeler oluşturmaktadır. 18 ve 19. yüzyıllardaki belgelerin tümü taranarak cezai müeyyide olarak verilen sürgün cezaları tespit edilmiştir. Makalede 18. yüzyıl kayıtları üzerinden ilgili yüzyılda kamu görevlilerinin çoğunlukla hangi suçlar sebebiyle sürgün cezası aldıkları, işledikleri suçları tek başına mı yoksa eşkıya veya sair ahali ile müştereken işleyip işlemedikleri, cezaların süresi, hangi bölgelere sürgüne gönderildikleri ve affa uğrayıp uğramadıkları tespit edilmeye çalışılmıştır. Kamu görevlilerinin işledikleri suçlar arasında, kamu görevi sıfatını kullanarak hukuka aykırı tasarruflarda bulunmak, çoğunlukla zimmete para geçirmek, vakıf mallarında usulsüzlük yapmak, halka zulüm ve baskı yapmak öne çıkanlar arasındadır. Öte yandan eşkıya ile birlik olup işlenen suçlara ortak olmak da kamu görevlilerinin sürgün sebepleri arasında sayılabilir.

**Anahtar Kelimeler:** Osmanlı, sürgün, kamu görevlisi, kalebent, sürgün cezası.

\* DOI: 10.33432/ybuhukuk.1104564, Geliş Tarihi: 16.04.2022 – Kabul Tarihi: 31.07.2022.

\*\* İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Hukuk Tarihi A.B.D., slhokurgmr@gmail.com, ORCID: 0000-0001-9950-7896.

**TYPES OF CRIME IN BANISHMENTS ORDERED  
AGAINST PUBLIC SERVANTS IN THE OTTOMAN STATE  
(18<sup>th</sup> century)**

**ABSTRACT**

"Banishment" is a sort of punishment that has been used throughout history in various geographies and civilisations for a variety of reasons and objectives. The desire of states to further strengthen their sovereignty is one of the aspects grabbing attention among particular reasons and purposes. When it comes to banishments in the Ottoman Empire, there are three main reasons behind them. As a result, three different sorts of exile have become possible at the same time: 1) Administrative/political banishments applied on government executives as a sanction; 2) Banishments applied for inhabitation as a result of population and inhabitation policies of central government; and 3) Banishments as a punishment inflicted on certain types of crime. The areas of application of all these three forms of banishment are attracting attention of modern researchers thanks to rich archive materials reflecting the characteristics of the relevant era.

After briefly discussing banishments for administrative and inhabitation purposes, the focus of this research will be on banishment as a punitive consequence. Following a brief history of the conceptual framework and banishment, the method of application of banishment (or exile or deportation) in Islamic Law and Ottoman Law will be briefly explained. This study is basically relied upon the documents in different classifications and catalogues in the Ottoman Archives of the Presidency. All documents originated from to the 18th and 19th centuries are scanned, and banishments applied as a penal sanction are selected. This paper aims to determine on the basis of the 18<sup>th</sup> century records for which crimes the public servants are mostly banished in the related centuries, and whether they committed the crimes alone or together with accomplices from bandits or ordinary people, and duration of banishment, and to which provinces they are banished, and whether they are ever pardoned or not.

**Keywords:** Ottoman Empire, banishment, public servant, prisoner in castle, banishment (exile or deportation) punishment.

## GİRİŞ

Hukuk sistemlerinde cezalandırmanın temel amacı, suçun yayılmasını önleyerek sosyal yapıyı korumak ve suçluyu ıslah etmektir.<sup>1</sup> Ayrıca suçluya verilecek ceza bulunduğu toplumun ortak değerlerini koruyacak, suçun bir daha tekrür etmesini önlerken suçlunun da bir daha o cürmü işlememesine yardımcı olup, aynı zamanda mağdurun intikam hissini ortadan kaldıracak şekilde olması beklenir.<sup>2</sup> Bu bağlamda hem hak ihlallerinin önüne geçmek, hem de toplum huzurunun sürekliliğini sağlamak için, kadim dönemlerden bu yana sürgün cezasına başvurulmuştur. Ancak Osmanlı Devleti'nde ceza olarak verilen sürgünler dışında, idari/siyasi sürgünler ve iskân politikası olarak uygulanan sürgünler de uygulamada var olmuştur.

Osmanlı'da sürgün cezasının verilmesi mahkemede kadı marifetiyle olmakla birlikte, siyaset veya idari sürgünler Padişah veya Sadrazamın uhdesindedir. Nitekim Tevkii Kanunnamesinde Sadrazamın görevleri sayılırken “... ve *tenfiz-i hudud ve kisas ve haps ve nefy ve envâr-ı tazir ve siyaset...*” şeklinde ifade edilmiştir. Osmanlı Devleti'nde, idareciler ve bürokratlar, gerekli gördüklerinde bazı kişilerin sürgün cezası almalarını sağlamıştır. Bu kimseler, umumiyetle, devletin menfaatlerine aykırı davranan, kendi yetki sınırlarını aşarak devletin işine müdahil olan veya görevini kötüye kullanan kimselerdir. Şüphesiz bu sürgünler bazen siyasi hesaplaşmalara dönüşmüş ve bu nedenle üst düzey bürokratlar dahi kimi zaman sebepsiz yere sürgüne gönderilmişlerdir. Sürgüne gönderilen sadrazam veya darüssaade ağası gibi üst düzey devlet görevlileri şayet aileleri ve kazanımları ile birlikte başka bir bölgeye sürülmüşler ise müreffeh bir hayat yaşadıkları söylenebilir. Buna karşılık yalnızca bir iki parça eşya ile sürgüne gönderilen devlet görevlileri şayet affedilmezlerse ömürlerinin sonuna kadar meşakkatli bir hayat sürmüşlerdir.<sup>3</sup>

Öte yandan devlet politikası olarak yeni fethedilen yerlere insanların yerleştirilmesi anlamında iskân uygulaması<sup>4</sup> da Osmanlı'nın devlet politikası olarak

<sup>1</sup> Toplumsal yarar kuramı olarak ifade edilen bu görüşe göre cezayı meşru kılan şey onun faydacılığıdır. Doktrinde “Toplumsal Yarar Kuramı” dışında “Mutlak Adalet Kuramı” ve “Eklektik Kuram” da zikredilmektedir. Mutlak adalet kuramına göre cezalar failleri korkutmak veya toplumu savunmak amacıyla değil, suç sebebiyle bozulan ahlakın yeniden tesisine matuftur. Eklektik kuram ise, toplumsal yarar ve adalet teorisinin birleşmesinden doğan bakış açısını ifade eder. Geniş bilgi için bkz. **Artuk, Mehmet Emin-Gökçen, Ahmet- Yenidünya, A. Caner** (2007) *Ceza Hukuku Genel Hükümler, Gözden Geçirilmiş 3. Baskı*, Ankara, s. 25 vd.

<sup>2</sup> **Bardakoğlu, Ali** (1993) “Ceza”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, C: 7, s. 470.

<sup>3</sup> **Uluçay, M. Çağatay** (1951) “Sürgünler -Yeni ve Yakın Çağlarda Manisa'ya ve Manisa'dan Sürülenler”, *Belleten*, C: 15, S: 60, s. 508.

<sup>4</sup> İskân, en geniş anlamıyla beşerî bir yerleşmedir. Geniş mânada iskân, insanın coğrafya ile ilişkisinin bir aşaması olarak toprak üzerine sürekli ya da geçici şekilde yerleşmeyi ifade eder. bkz.

tarihi kayıtlarda gün yüzüne çıkmaktadır. Barkan'a göre Osmanlı Devleti'nin teşekkül tarihi, biraz da devlet içerisinde nüfusun yer değiştirmesi ve fethedilen bölgeleri yurt edinmesi tarihidir.<sup>5</sup> İskân sebebiyle gerçekleştirilen sürgünlerin toplumdaki anlaşmazlık, fethedilen bölgelerde din ve kültürü yayma, o bölgeyi imar ve halkı bilinçlendirme devlete bağlama, toprakların denetimini kolaylaştırma, verimsiz arazilerden boş ve verimli arazilere nüfusu aktararak denge sağlama<sup>6</sup> gibi maksatlarla yapıldığı anlaşılmaktadır. İskân böylelikle toplumun farklı kesimlerini eşit düzeyde yerleştirmek, nüfus yığılmalarının önüne geçmek, siyasal nüfuza olumsuz etki eden aşiretlerin yerlerinin değiştirilmesi gibi amaçlara hizmet etmiştir.<sup>7</sup>

Bu çalışmada Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivindeki 18 ve 19. yüzyıllarına ait farklı tasnif ve kataloglardaki belgelerin tümü taranarak 18. yüzyıl içerisinde cezai müeyyide olarak verilen sürgün cezaları tespit edilmiştir. Çoğunlukla Mühimme Defterlerinde yer alan kayıtlarda kamu görevlilerinin, kamu görevi sıfatını kullanarak hukuka aykırı tasarruflarda bulunup bulunmadıkları açığa çıkarılmaya çalışılmıştır. Sürgün cezasının çoğunlukla yer aldığı "Nefy ve Kısas Defterleri" ise 19. yüzyıl dönemini kapsadığı için makalede o defterlerdeki kayıtlara yer verilmemiştir.<sup>8</sup>

Ehl-i örf grubu içinde yer alan beylerbeyi, sancakbeyi, subaşı gibi kamu görevlilerinin suç kapsamındaki filleri tek başına mı yoksa diğer görevlilerle müştereken mi işledikleri sorusu önemlidir. İncelenen kayıtlarda bu sorunun cevabı açığa çıkmaktadır. Öte yandan kadı, müderris, imam, müezzin gibi ehl-i şer' grubundan olan görevlilerin çoğunlukla hangi suçları işledikleri, özellikle kadınların yaptıkları işlemlerin hukuka uygunluğu da belgeler ışığında değerlendirilmesi gereken başlıklar arasındadır. Bu bağlamda idarecilerin çoğunlukla zimmete para geçirme, ahaliye zulmetme, vergi tahsilinde yapılan yolsuzlukları öne çıkmaktadır. Ehl-i şer grubunun ise, "fitne ve fesat çıkarmak" suretiyle asayiş bozma, rüşvet ile fetva verme, ahaliye zulmetme sebebiyle sürgün cezası aldıkları tespit edilmiştir. Bunun yanında çoğunluğu oluşturmaya da kadınların evrakta sahtecilik, görevini ihmal ya da yetkisi dışında işlem yapma suçlarını işledikleri de anlaşılmaktadır.

**Tanoğlu, Ali** (1953) "İskân Coğrafyası Esas Fikirler, Problemler ve Metod", *Türkiyat Mecmuası*, C: 11, s. 1-32.

<sup>5</sup> **Barkan, Ömer Lütfi** (1951) "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler", *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, S: 4, s. 551-552.

<sup>6</sup> Detaylı bilgi için bkz. **Babuş, Fikret** (2006) *Osmanlı'dan Günümüze Etnik-Sosyal Politikalar Çerçevesinde Göç ve İskân Siyaseti ve Uygulamaları*, İstanbul, Ozan Yayıncılık, s. 28-29.

<sup>7</sup> İskân konusunda daha geniş bilgi için bkz. **Çelik, Gülfettin** (1999) "Osmanlı Devletinin Nüfus ve İskân Politikası", *Divan, Disiplinlerarası Araştırmalar Dergisi*, C: 1, S: 6, s. 49-110.

<sup>8</sup> Geniş bilgi için bkz. **Özdemir, Elif** (2018) 1 Numaralı Nefy ve Kısas Defteri'nin (s.74-134) Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi, (Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ayrıca eşkıya ile iş birliği içinde olup yapılan muhakeme sonucunda sürgün cezası alan ulema grubu da dikkati çekmektedir.

Makalede sürgünün kavramsal çerçevesine kısaca yer verildikten sonra, tarihi süreçte farklı kültürlerde sürgünün hangi durumlarda tatbik edildiği ve Osmanlı hukuk uygulamasına kaynaklık teşkil eden hukuk ekollerindeki görüş farklılıkları ışığında sürgün cezası değerlendirilmiştir. Öte yandan ceza hukuku uygulamasında kanunnamelerin büyük bir önemi vardır. İslam hukukunun devlet başkanına verdiği geniş takdir yetkisine dayanarak çıkarılan kanunnamelerde sürgün cezasının yansımaları görülmektedir. Çalışmada kamu görevlilerinin işledikleri suç türlerine cezai yaptırım olarak verilen sürgüne yer verilmiş, hangi durumlarda af mekanizmasının işletildiği açığa çıkarılmaya çalışılmıştır.

## I. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Sürgün kelimesi etimolojik olarak eski Türkçe 'de “kovmak” manasına gelen “sür” fiilinden türemiştir.<sup>9</sup> Sürgün kelimesi, hem sürgün eylemini hem de sürgün edilen kişiyi ifade etmek için kullanılır.<sup>10</sup> Terim olarak ise, belirli suçları işleyen kişi ya da grupların belli bir süre yahut ömür boyu bir şehirden, bir yerleşim yerinden yahut bir ülkeden zorla çıkarılmasıdır.<sup>11</sup> Başka bir ifadeyle sürgün, insanın aşına olduğu ve kendini yerleşiklik duygusu içinde algıladığı mekandan çıkarılıp, yabancı kabul ettiği bir mekana gönderilmesidir. Şüphesiz bu cezadan maksat suçlunun kendini yabancı hissettiği mekanda yaşayacağı muhtemel mahrumiyetle ıslah olacağı düşüncesidir.

Arapça ‘da sürgünü ifade etmek için “nefy, celâ/iclâ, tağrib” kelimeleri kullanılır. Nefy kelimesi ise terim olarak “bir şahsı kendi isteği dışında başka bir yere nakletmek” anlamına gelmektedir.<sup>12</sup> Yine “nehy” kelimesinden türetilen menfi kelimesi sürgün edilen kişi, “manfa” kelimesi ise sürgün yeri anlamına gelir.

Sürgün cezasının çağrıştırdığı ancak farklı anlamlara gelen; iltica/sığınma, göç, diaspora gibi bazı kavramlara sürgünün daha net anlaşılması için kısaca değinmek faydalı olacaktır. İltica, bir kişinin veya bir grup insanın uluslararası bir sınırı geçerek veya aynı bölge içinde yer değiştirmesi, süresi ve sebepleri ne olursa olsun insanların yer değiştirdiği nüfus hareketleridir. Buna, mültecilerin, yerinden edilmiş kişilerin, ekonomik göçmenlerin, aile birleşimi gibi farklı amaçlarla hareket eden kişilerin göçü de dahildir.<sup>13</sup> Tanımdan da anlaşılacağı üzere sığınma/iltica fiilinde de bir mecburiyet söz konusudur. Buna karşılık göç, genellikle iradi olarak

<sup>9</sup> **Nişanyan, Sevan** (2021) *Nişanyan Sözlük Çağdaş Türkçenin Etimolojisi*, İstanbul, Liberus Yayınları, s. 822.

<sup>10</sup> Detaylar için bkz. **Nişanyan** (2021) “Sürgün”, s. 823.

<sup>11</sup> **Black, Henry C.** (1951) *Black. Blacks Law Dictionary*, West Publishers, s. 183.

<sup>12</sup> **İbn Manzur, Muhammed b. Mükerrerrem Celaleddin**, *Lisanu'l Arab*, Beyrut, Daru's-Sâdir, XV, 337.

<sup>13</sup> **Perruchoud, Richard /Redpath-Cross, Jillyanne** (Editörler) (2017) *Uluslararası Göç Sözlüğü*, 2. Baskı, Uluslararası Göç Örgütü (IOM) Yayınları, s. 35-36.

gerçekleşen bir yer değiştirmedir. Göç, ekonomik, toplumsal, siyasi sebeplerden ötürü kişilerin veya toplulukların bir ülkeden başka bir ülkeye, bir yerleşim yerinden başka bir yere gitmesi, taşınması anlamlarına gelir.<sup>14</sup>

Diaspora kelimesi ise, İsrail dışında yaşayan Yahudiler veya kendi kök ülkesinden başka bir ülkeye gitmiş bir grup insanı ifade etmek için kullanılmaktadır.<sup>15</sup> Kelimenin etimolojisine bakıldığında, Yunanca farklı yönler, bir yere doğru anlamına gelen “dia” kelimesi ile kök, dağıtmak, saçmak, yayılmak anlamına gelen “speirein” kelimelerinden oluştuğunu görülmektedir.<sup>16</sup> Yahudi tarihinin adeta bir diaspora tarihi<sup>17</sup> olmasından hareketle, kelimenin ilk olarak Yahudilerin sürülmesi için kullanıldığı bilinmektedir.

Sürgün cezasının hukuki niteliği konusunda İslam hukuk literatüründe farklı görüşler bulunmaktadır. Sürgün cezasını had suçları kapsamında değerlendirenler olduğu gibi, söz konusu cezanın bir tazir cezası olduğunu savunan hukukçular da mevcuttur. Bu bağlamda sürgün cezası çoğunlukla tazir uygulamasının içinde yer almış, şer’i olarak cezası belirlenmemiş suçlara yaptırım olarak görülmüştür.<sup>18</sup> Sürgün cezası kişiyi belli bir bölgeye hapseden cezai bir yaptırım olmasının yanında toplum için bir güvenlik tedbiri, suçlu için ise izole bir hayata itildiği ıslah yoludur. Ancak suçlunun sürgün edildiği yerde de benzer

<sup>14</sup> TDK Sözlük (2005) “Göç”, 10. Baskı, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, s. 769.

<sup>15</sup> TDK Sözlük (2005) “Diaspora”, s. 520.

<sup>16</sup> **Onion, C.T.** (Editör) (1966) *The Oxford Dictionary of English Etymology*, Oxford, Clarendon Press, “Diaspora” s. 265.

<sup>17</sup> Yahudi geleneğinde sürgünün teolojik ve tarihi pekçok referansından söz edilebilir. Sürgünün kutsal addedilmesi; Babil, Mısır sürgünü gibi tarihi olayların Yahudi tarihindeki kırılma noktaları olarak değerlendirilmesi buna örnek olarak düşünülebilir. Bu konunun makalenin sınırları düşünüldüğünde detaylı olarak ele alınması mümkün değildir. Daha detaylı bilgi için şu çalışmalara bakılabilir: **Daschke D.** (2019) “How Deserted Lies the City’: Politics and the Trauma of Homelessness in the Hebrew Bible”, **Leonard J, Greenspoon** (Editör), *Next Year in Jerusalem: Exile and Return in Jewish History*, Purdue University Press, s. 29-48, “The Politics of Exclusion Expulsions of Jews and Others from Rome,” *People under power: Early Jewish and Christian Responses to the Roman Empire* (2015), s. 33-77; Ali Osman Kurt’un bu konudaki çalışmalarından: **Kurt, Ali Osman** (2008) “Yahudilik’te Sürgün Metaforu: “Boş Ülke” Miti ve “İncir” Benzetmesi Çerçevesinde Bir Değerlendirme”, *Milel ve Nihal*, C: 5 S: 3, s. 257-267; **Kurt** (2006) “Yahudilik’te Sürgün Teolojisi: Tanrısal Bir Ceza Olarak Sürgün”, *Dini Araştırmalar*, C: 9, S: 25, s. 61-78, **Dikmen, Özgür** (2012) “Yahudi Tarihyazımında Sürgün Kavramı”, *Mecmua Dergisi*, C: 1, s. 81-93, **Altuncu, Abdullah** (2016) “Yahudi Geleneği Bağlamında Sürgün” Conference: II. Ortadoğu Konferansları: Ortadoğu’daki Çatışmalar Bağlamında Göç Sorunu Bildiri Kitabı, C:2, Kilis, Kilis 7 Aralık Üniversitesi Matbaası, s. 517-524.

<sup>18</sup> **Avcı, Mustafa** (2017) *Türk Hukuk Tarihi*, 6. Baskı, Konya, Atlas Akademi, s. 169.

suçları işleme ihtimali sebebiyle sürgün cezasının hapis cezasıyla birlikte uygulanması gerektiğini savunan hukukçular da mevcuttur.<sup>19</sup>

Sürgün cezası antik dönemden beri uygulanagelmiş bir ceza türüdür. Söz konusu cezalandırmanın tarihi süreçte geçirdiği dönüşümü görmek Osmanlı uygulamasındaki sürgün cezalarının tahliline ışık tutacaktır.

## II. SÜRGÜNÜN TARİHÇESİ

Sürgünün bir cezai müeyyide olarak uygulanmaya başlanması, eski çağlara dayanır. Sümer, Babil, Hitit gibi Mezopotamya bölgesinde; Antik Yunan ve Roma gibi Akdeniz Havzasında sürgün cezasının uygulandığını görülmektedir. Sürgün sebepleri farklılık arz etse de pek çok antik uygarlığın bu cezayı kendi toplumlarında işlevsel kıldıkları çıkardıkları kanunlardan anlaşılmaktadır.

Sümerlerde ailede enest birliktelik yaşayan insanların sürgüne gönderildiği anlaşılmaktadır. Çünkü o topluma göre bu suçun işlendiği yer artık kirlenmiştir ve bu alanın temizlenmesi, ancak söz konusu fiili işleyen kişinin toplumdan sürülmesiyle mümkün olabilir. İsmi Eski Sümer Tanrısı Ningirsu'dan alan Ningirsu Tapınağında yer alan kabartmalarda sürgün hakkındaki ifadeler şu şekildedir: *"Hükümdar şehri temizledi, üzerine arındırıcı ateşi saldı, -manevi bakımdan- kirli ve yüzleri korkunç insanları şehirden kovdu."*<sup>20</sup> Asur kanunlarından Ana İttişu Kanununun 29. maddesinde *"Eğer bir evlat, anasına, sen benim anam değilsin derse, yarı kafasını tıraş edecekler onu şehrin etrafında dolaştıracaklar ve evden kovacaklardır."* ifadesi, çocuğun ebeveyninin inkarı sonucunda alacağı sürgün cezasını açıklamaktadır. Hammurabi Kanunlarının uygulandığı Babil medeniyetinde de sürgün cezasına rastlamaktayız. Kanununun 154. maddesine göre kendi kızını istismar eden adam, sürgüne yollanmalıdır.<sup>21</sup>

Eski Yunanda sürgün denildiğinde genellikle kaynaklarda idari sürgün kapsamına alınabilecek ostrakismos uygulamasının öne çıkmaktadır.<sup>22</sup> Cezai

<sup>19</sup> **Üçok, Coşkun** (1947) "Osmanlı Kanunnamelerinde İslam Ceza Hukukuna Aykırı Hükümler-III", Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C: 4, S: 1, s. 50; **Avcı, Mustafa** (2006) "İslam'ın Ceza Hukukuna Katkısı", İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, S: 8, s. 121-122.

<sup>20</sup> **Roth M, Michalowski P/Hoffner H.** (1997) Law Collections from Mesopotamia and Asia Minor, Scholars Pr, s. 63, **Westbrook, Raymond**, Personal Exile in the Ancient Near East, s. 322'de The Building of Ningirsu's Temple'in kabartmalarından alınmıştır. (Gudea, cylinders A and B), ed. ETCSL 2.1.7: 341-44. Hitit uygarlığında da enest suçunda benzer ceza öngörülmüştür. Bkz. **Erdal, Doğan** (2012) Hitit Hukuku: Belleklerdeki "Kayıp", İstanbul, Fam Yayınları, s.118; Ayrıca bkz. **Dinçol, Belkıs** (2003) Ön Asya Toplumlarında Suç Kavramı ve Ceza, 1. Baskı, İstanbul, Türk Eskiçağ Bilimleri Yayınları, s. 16-18.

<sup>21</sup> **Dinçol** (2003) s. 38. Ayrıca bkz. **Kozak, İbrahim Erol** (2015) Genel Hukuk Tarihi: Kadim Dönemler, 2. Baskı, İstanbul, Polat Yayınları, s. 94.

<sup>22</sup> Ostrakismos uygulaması hakkında daha geniş bilgi için bkz. **Forsdyke S.** (2005) Exile, Ostracism, and Democracy: The Politics of Expulsion in Ancient Greece, Princeton University Press; **Loddo**

sürgünler ise, 4. yüzyılda cinayet davalarına bakan beş mahkemeden Areopagos Mahkemesi'nin verdiği kararlarda kayıtlara geçmiştir. Adam öldürme suçunun cezasının ölüm ve haciz, yaralamanın ise sürgün ve haciz olduğu görülmektedir. Palladion mahkemesinin kararlarına göre ise, kasten adam öldürme suçunun cezası, kişinin mallarının müsadere edilmeksizin belirli bir süre için sürgüne gönderilmesidir. Ancak öldürülen kişinin akrabaları belirli kurallara uygun bir biçimde katili affederse, suçlunun sürgün süresi dolmadan gönderildiği bölgeden dönmesi mümkündür. Taksirle adam öldürme suçunda sürgün cezası verilen bir suçlu, bu süre zarfında kasten adam öldürme suçu işlerse Phreatto Mahkemesi'nin yargılamasına göre sanık ikinci suçtan suçlu bulunursa öldürülür, beraat edilirse sürgün yerine geri gönderilirdi.<sup>23</sup>

Roma hukukunda *exilium* kelimesi ile ifade edilen sürgün, cumhuriyetin ilk dönemlerinde yazılı bir kanuna dayanarak uygulanmamıştır. Bununla beraber söz konusu ceza, sanığın işlediği iddia edilen suça göre gönüllü veya zorunlu sürgün olarak gerçekleştirilmiştir.<sup>24</sup> Zorunlu sürgün uygulaması, suça göre değişiklik göstermektedir. Roma'da *relegatio* ismi ile bilinen sürgün çeşidi sürgün cezaları içinde en hafifi olarak bilinir. Bu sürgün, *magistra* ismi verilen yüksek rütbeli memurun idari veya cezai bir suç sebebiyle herhangi bir vatandaşı sınır dışı etmesi suretiyle gerçekleşir.<sup>25</sup> Bazen süreli bazen de süresiz olarak uygulanmıştır. *Deportatio* denilen sürgün türü ise daha ağır bir sürgün çeşididir. Ağır bir cürmü sebebiyle bu nevi sürgün cezasını alan bir kişinin, tüm mal varlığına el konulur, Roma vatandaşlığı elinden alınır ve belirli bir yere -örneğin bir adaya- süresiz olarak gönderilirdi.<sup>26</sup>

Türk tarihindeki sürgün uygulamasına bakıldığında, Türklerin göçebe bir toplum olmaları sebebiyle ilk dönemlerde çok fazla sürgün hadisesinin kaydedilmediğini görmekteyiz. Ancak nadiren de olsa bazı suçlara "töre"ye göre zaman zaman sürgün cezası verildiği kaydedilmektedir.<sup>27</sup> Örneğin adam öldürme, hırsızlık, tecavüz ve büyüçlük gibi suçlara verilen cezaların ölüm cezası, tazminat

L. (2019) "Political Exiles and Their Use of Diplomacy in Classical Greece," La Rhétorique de la Diplomatie en Grèce Ancienne, Presses Universitaires de Strasbourg, s. 7-21.

<sup>23</sup> Detaylı bilgi için bkz. **Sina, Aysen** (2016) "Eski Yunan Yargı Sistemi: MÖ IV. Yüzyılda Atina'da Yargıçlar ve Mahkemeler", Türkiye Barolar Birliği Dergisi, C: Mart-Nisan, S: 123, s. 419-450.

<sup>24</sup> Detaylı bilgi için bkz. **Karahan, Ü. O.** (2021) "Roma Cumhuriyet Döneminde Exilium (Sürgün)" Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, S: 45, s. 441-458. **Türkoğlu, H. Gökçen** (1996) Roma Hukukunda Suç ve Ceza, Ankara, Seçkin Yayıncılık; **Bauman RA.** (1996) Crime and Punishment in Ancient Rome, 1. Baskı, Routledge.

<sup>25</sup> **Karahan, Ü. O.** (2021) s. 443.

<sup>26</sup> **Berger A.** (1953) Encyclopedic Dictionary of Roman Law, 1. Baskı, Philadelphia, The American Philosophical Society, s. 463-467.

<sup>27</sup> **Arık, F. Şamil** (1995) "Eski Türk Hukukuna Dair Notlar", Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi, C: 17, S: 28.

(belirli ağırlıklarda gümüş, köle veya aile bireylerinden birini verme) ve kısas olduğu ifade edilmiştir. Ancak bu cezaların yanında sakatlama, aşağılama ve sürgüne yollama gibi yaptırımların da söz konusu olduğu anlaşılmaktadır.<sup>28</sup> Sürgün cezasını gerektiren suçlar arasında devlet aleyhine casusluk yapma, savaştan kaçma, hırsızlık, kız kaçırma, tecavüz, kutsal yer ve eşyalara saygısızlık olarak belirtilmiştir.<sup>29</sup>

Orta Çağ Türk Devletlerindeki sürgün cezaları ile ilgili olarak, mevcut kaynaklarda iki tür cezadan söz edilmektedir: Birincisi siyasi veya cezai sürgün olarak kişilere yahut topluluklara verilen, bir yerden başka bir yere sevk edilme biçimindeki sürgün cezasıdır. Toplu sürgünlerin özellikle Timur döneminde sıklıkla uygulandığı kaydedilmektedir. İkinci tür ceza da görevden el çektirme cezasıdır. Bazı durumlarda sürgün cezası alan kişilerin affedilmeleri söz konusu olabilirken, nispeten daha hafif olan görevden uzaklaştırılanların tekrar göreve kabul edilmeleri mümkün değildir. Yalnızca hükümdar değişikliği durumunda sürgün cezası almış eski suçluların göreve iadesi mümkün olmaktadır.<sup>30</sup>

Osmanlı ceza hukukunda sürgün cezasının ne şekilde tatbik edildiğine geçmeden önce, İslam hukukunda sürgün cezasını tahlil etmek faydalı olacaktır. Osmanlı Devleti örfi hukuk olarak adlandırılan padişahların iradeleri doğrultusunda yayınlanan kanunname ve irade-i seniyyeler dışında temelde şer'î hukuk kurallarına tabi bir işleyiş sergilediği söylenebilir. Bununla birlikte İslam hukuk kurallarının en fazla esnetildiği alan şüphesiz ceza hukuku alanıdır. Had ve kısas dışında kalan suç tipleri tazir kapsamında değerlendirilerek Osmanlı kanunnamelerinde yerini almıştır. Kanunnamelerdeki tazir kapsamında yer alan cezaların çeşitliliği ve İslam hukukuna uygunluğu meselesi ise araştırmacılar tarafından tartışılan başlıklar arasındadır.<sup>31</sup>

<sup>28</sup> **Dinçol** (2003) s. 38-41. Ayrıca Eski Türkler'de suç ve ceza ile ilgili bkz. **Taşağılı, Ahmet/Akıncı, N./ Yuksel, Ahmet Nuri** (2015) *Kök Tengri'nin Çocukları: Avrasya Bozkırlarında İslam Öncesi Türk Tarihi*, İstanbul, Bilge Kültür Sanat. **Buharalı Eşref and Demir A.** (2017) "Tarihsel Süreçte Suç ve Ceza," *Türk Tarihine Dair Yazılar*, Ankara, Gece Kitaplığı, s. 801-810.

<sup>29</sup> **Arık, Şamil** (1995) s. 9-10.

<sup>30</sup> **Kanat, Cüneyt** (2010) *Ortaçağ Türk Devletlerinde Suç ve Ceza*, 1. Baskı, İstanbul, Küre Yayınları, s. 36-37.

<sup>31</sup> Üçok'un Osmanlı ceza hukukunun İslam hukukuna aykırı hükümler içerdiğini savunduğu makalesi için bkz. **Üçok, Coşkun** (1947) s. 60 vd.; Karşı görüşler için bkz. **Akgündüz, Ahmet** (1999) "Osmanlı Hukuk Sisteminin Şer'iliği Meselesi ve Kanunnamelerin Şer'i Tahlili", XV ve XVI. Asırları Türk Asrı Yapan Değerler, Abdülkadir Özcan (Editör), 1. Baskı, İstanbul, Ensar Neşriyat, s. 153-175; **Bardakoğlu, Ali** (1999) "Osmanlı Hukukunun Şer'iliği Meselesi", *Osmanlı: Teşkilat, Güler Eren* (Editör), Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, C: 6, s. 412-417.

### III. İSLAM CEZA HUKUKUNDA SÜRGÜN

Antik dönemlerden beri farklı toplumlarda tatbik edilen sürgün cezası Arap yarımadasında da kabilenin kurallarına aykırı davrananlara karşı uygulanan bir ceza olarak kayıtlara geçmiştir.<sup>32</sup> Eski Araplarda toplum huzurunu bozan kimseler kabile veya fert olarak, buldukları yerden şehir dışına çıkmaya zorlanırdı. Cahiliye döneminde uygulanan sürgün cezalarının süreli mi yoksa temelli mi olduğu konusunda kesin bir veri yoktur.<sup>33</sup> Eski Araplardaki hapis, sürgün vb. ceza çeşitlerinin İslam'dan sonraki dönemde de uygulamada yer aldığı görülmektedir.<sup>34</sup>

İslam ceza hukukunda temel olarak cezalar kanun koyucu (Şâr'i) tarafından belirlenip, belirlenmemesi açısından had, kısas ve tazir olmak üzere üç kategoride değerlendirilir.<sup>35</sup> Had cezası, Allah hakkı olarak yerine getirilmesi gereken, miktar ve nasıl tatbik edileceği naslarla sabit bir cezadır. Kısas, şahsın yaşam hakkına ve vücut bütünlüğüne karşı işlenen suçlara yönelik yine Kuran ve sünnetin belirlediği bir ceza türüdür.<sup>36</sup> Ancak had cezasından farklı olarak kısasta mağdur yakınlarının suçluyu affetme hakkı saklıdır. Tazir cezaları ise, Şâr'i tarafından hakkında belirlenmiş cezai bir müeyyidesi olmayan, had ve kısas suçları dışında kalan, miktarı ve uygulaması yasama organına veya belli ölçüler dahilinde takdiri hakime

<sup>32</sup> **Cevâd Ali** (1976) el- Mufassal fî Tarihi'l-Arab Kable'l-İslâm, Dârü'l-İlm li'l-Melayin, C: V, Beyrut, s. 591-592.

<sup>33</sup> **Acar, Cafer** (2020) İslam'da Savaş, Cahiliye'de ve İslam'da Savaş Olgusu, Kahramanmaraş, Samer Yayınları, s. 195. Eski Araplarda şiir geleneğinin yaygın olduğu bilinmektedir. Pek çok şair binlerce beyiti ezberden okur ve Mekke şehrinde Kabe'nin önünde şiir yarışmaları düzenlenirdi. Şairler arasında hiciv sanatını ustalıkla icra eden kişiler de olurdu. Özellikle kabilenin ileri gelenlerine hiciv yazan şairlerin sürgün cezasına çarptırıldığı kayıtlarda sabittir. Cezaya çarptırılan şairlerin "i'tizar ve isti'faf" şeklinde ifadesini bulan şiirle özür dileme geleneği de dikkate değerdir. Detaylı bilgi için bkz. **Meşe, Ramazan** (2019) "İ'tizâr ve İsti'taf Şiiri -Cahiliye ve İslâmî Dönem", Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi, S:1, s. 195-215.

<sup>34</sup> Hapis cezası hakkında geniş bilgi için bkz. **Avcı, Mustafa** (2019) Hukuk Tarihimizde Hapis, 2. Baskı, Ankara, Adalet Yayınevi.

<sup>35</sup> **Köse, Saffet** (1999) "Osmanlıda Şer'i Cezalar", İslâmiyat, II/4, Ankara, s. 23. Bu ayrımı "had ve tazir" şeklinde yapanlar da mevcuttur. Ceza miktarının kanun koyucu tarafından belirlenmesi tanımından hareket edildiğinde kısas cezası da had kapsamında değerlendirilebilir. Bkz. **Mâverdi, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib**, el-Ahkâmü's-sultâniyye ve'l-vilâyâtü'd-diniyye, thk. Nebil Abdurrahman Hayyavi, Dârü'l-Erkâm, Beyrut, ty., s. 297. İslam ceza hukukunda modern dönemde yapılan ceza tasnifleri için bkz. **Udeh, Abdulkadir**, et-Teşriü'l-cinâiyyi'l-İslâmî, I-II, Beyrut, Dârü'l-Kâtibi'l-Arabî, ty., I, 632, **Behnesi, Ahmet, Fethi** (1983) el-Ukûbe fî'l-fikhi'l-İslâmî, Daru's-şurûk, Beyrut, s. 123.

<sup>36</sup> "Eşitlik ve tam denklik anlamına gelen kısas, insan öldürme suçu bakımından kasten haksız yere insan öldüreni ceza olarak öldürmektir." veya "kasten yaralamada yaralananın uzvuna denk failin uzvunu yaralamak veya kesmektir." **Avcı, Mustafa** (2017) s. 248-250.

bırakılmış Allah veya kul hakkını ihlal eden hukuka aykırı fiillere denir.<sup>37</sup> Had ve kısas suçları her dönemde ve her yerde rastlanabilecek türde suçlardır, ancak tazir suçları zamana ve mekana göre değişiklik gösterebilir.<sup>38</sup> Bu sebeple cezanın kanuniliği ilkesi had ve kısas suçlarında tam anlamıyla geçerli olup hakime tanınan takdir yetkisi sınırlıdır. Buna karşılık tazir suçlarında hâkime geniş takdir yetkisi tanınmış ve uygulamada daha önceden infaz edilen tazir cezaları arasından seçme yetkisi verilmiştir.<sup>39</sup>

Sürgün cezası İslam hukukçuları tarafından cezai yaptırım olarak kabul görmüş ve uygulanmıştır. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de de sürgün cezası zikredilmektedir.<sup>40</sup> Eşkıyalık (hırsızlık) suçunu işleyen kişiler için öngörülen cezai yaptırımlar arasında sürgün (nefy) cezası da yer almaktadır. Bu sebeple sürgün cezasının had cezası kapsamında değerlendirilmesi gerektiğini savunan hukukçular vardır. Şafii ekolü bunların arasındadır.<sup>41</sup> Hanefiler ise sürgün cezasının haddi tamamlayan bir ceza olduğunu ve tazir kategorisinde değerlendirilmesi gerektiğini ve takdirinin de devlet başkanında olduğunu savunur.<sup>42</sup> Tamamlayıcı cezalara örnek olarak zina cezasına ek olarak verilen sürgün cezası veya had için gerekli şartları oluşmuş hırsızlık suçunda el kesme cezasına ek olarak kesilen uzvun suçlunun boynuna asılarak dolaştırılması cezası verilebilir.<sup>43</sup> Buradaki örnekte teşhir yaptırımının suçun toplumdaki diğer insanlar tarafından işlenmesine engel

<sup>37</sup> **Udeh**, et-Teşriu'l-Cinâi, C: I, 126; **Bilmen, Ömer Nasuhi** (1967) Hukûk-ı İslâmiyye ve Istilâhât-ı Fikhiyye Kâmusu, İstanbul, Bilmen Basımevi, C: 3, s. 24; **Baçoğlu, Tuncay** (2011) "Ta'zir", DİA, İstanbul, C: 40, s. 198. Tazir cezasının uygulanması iki şekilde gerçekleşir. Birincisi, suçun cezası had nevinden olmasına rağmen, şüphe, maddi unsurlardaki eksiklik veya mağdurun yakınlarının suçluyu affetmesi sebebiyle asli ceza olan had veya kısasın uygulanmaması durumunda bedel olarak tazir cezasının verilmesi durumu. İkinci ise had ve kısas suçları dışında suçun cezasının düzenlenmesi doğrudan devlete bırakılması durumu. Bkz. **Akşit, Cevat** (2011) İslam Ceza Hukuku ve İnsani Esasları, İstanbul, Gümüşev Yayıncılık, s. 77.

<sup>38</sup> **Aydın, M. Âkif**, (2013) Türk Hukuk Tarihi, 16. Baskı, İstanbul, Beta Basım Yayım, s.160. **Ekinci, Ekrem Buğra** (2008) Osmanlı Hukuku, 1. Baskı, İstanbul, Arı Sanat Yayınevi, s. 366

<sup>39</sup> **Avci, Mustafa** (2014) Osmanlı Hukuku Genel Hükümler, 2. Baskı, Konya, Mimoza Yayınları, s. 25.

<sup>40</sup> "...yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya çalışanların cezası ancak ya öldürülmeleri veya asılmaları yahut el ve ayaklarının çapraz olarak kesilmesi ya da buldukları yerden sürgün edilmeleridir." Maide 5/33.

<sup>41</sup> **es-Şafii, Ebu Abdullah Muhammed İdris** (1393) el-Ümm, Beyrut, C: 4, s. 146-164.

<sup>42</sup> **Serahsî, Ebû Bekr Şemsülemme Muhammed b. Ahmed b. Sehl** (1982) el-Mebstû, İstanbul, Çağrı Yayınları, C: IX, s. 45.

<sup>43</sup> **Behnesi**, el-Ukûbe, 174; **Udeh**, et-Teşriu'l-Cinâi, C: I, 633.

olmak amacına matuf olduğu söylenebilir. Nitekim cezanın infaz edildiğini gören insanlar, aynı cezaya uğramamak adına benzer suçları işlemekten kaçınacaklardır.<sup>44</sup>

Kaynaklarda sürgün ile hapis cezasının genellikle birlikte infaz edildiği görülmektedir. Bununla ilgili olarak hukuk ekolleri arasında farklı uygulamalara rastlanır. Nitekim Şafiiler ile Hanbeliler suçlunun yaşadığı yerden başka bir beldeye gönderilmesinin yeterli olduğunu, ayrıca hapsedilmesine gerek olmadığını savunur.<sup>45</sup> Malikilere göre, suçlunun sürgün edildiği yerde tekrar suç işlememesi için sürgün mahallinde hapsedilmesi gerekir. Hanefiler ise suçluya hapis cezası verilmesiyle birlikte istenen maslahatın sağlanacağını, tekrar sürgün edilmesine gerek olmadığını savunur.<sup>46</sup>

İslam tarihinde ilk sürgün olayı Hz. Peygamber'in Hakem b. Ebu'l-As'ı Medine'den Taife sürmesidir. Bu sürgün cezasının sebebi, Peygamberle alay ederek kötü bir taklidini yapması, bazı özel bilgileri etrafa yayması olarak ifade edilir.<sup>47</sup> Ayrıca Peygamberin Kur'an'da zina edenlere verilecek ceza olan 100 sopya, bir yıllık sürgün cezası da ilave ettiği kaynaklarda sabittir.<sup>48</sup> Bunun yanında tecavüz suçlarında celde cezası ile birlikte sürgün cezası verildiği kayıtlarda görülmektedir. Hz. Ömer'in cariyeye tecavüz eden bir şahsı bu şekilde cezalandırdığı, celleden sonra sürgüne gönderdiği rivayet edilir.<sup>49</sup>

Evli olup zina eden kişiler için İbrani hukukunda öngörülen recm İslam tarihinde nadiren uygulanmıştır. Recm cezası yerine genelde bu suçu işleyenler yaşadıkları yerden sürgün edilmişlerdir.<sup>50</sup> Hâriciler ve Şia'nın cumhuru dahil olmak üzere fakihlerin bir kısmı recm cezasını reddetmektedir. Recm cezasının uygulanabileceği görüşünde olan Ehl-i Sünnet fakihleri ise sürgünü aynı zamanda had cezası olarak kabul etmektedirler. Bekara uygulanan sürgün cezası ise Hanefiler'e göre değişmez bir ceza değil devletin takdirine bırakılan bir cezadır.<sup>51</sup> İslam Hukuku alimlerine göre "*Zinâ eden erkek ve kadından her birine yüz sopya vurun*" ayetine binaen zaninin bekar olması durumunda tatbik edilecek cezanın yüz sopya olması noktasında ittifak bulunmaktadır. Fakat "*bekâr kişi, bekâr birisiyle zinâ*

<sup>44</sup> Ceza hukukunda teşhir yaptırımı hakkında bkz. **Kılınç, Ahmet** (2014) Mukayeseli Hukuk ve Hukuk Tarihinde Teşhir Cezası, Ankara, Adalet Yayınevi, s. 155.

<sup>45</sup> **Şirbini, Muhammed b. Ahmet el-Hatib** (1958) Muğni'l-Muhtâc ilâ Marifeti Meâni Elfâzi'l-Minhâc, Mısır, C: V, s. 449

<sup>46</sup> **Türcan, Talip** (2010) "Sürgün", DİA, İstanbul, C: 38, s. 165.

<sup>47</sup> **Taberânî, Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-Dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb** (1984) el-Mu'cemü'l-kebir (thk. Hamdi Abdülmecid Selefî), Beyrut, C: XII, s. 148.

<sup>48</sup> **Buhârî**, "Hudûd", 30; **Müslim**, "Hudûd", 12

<sup>49</sup> **İmam Mâlik**, el-Muvatta, C: 2, s. 631.

<sup>50</sup> Hz. Peygamber'in uygulamaları için bkz. **Buhârî**, "Hudûd", 21, 30-32; **Ebü Dâvûd**, "Hudûd", 23-25.

<sup>51</sup> **Bardakoğlu, Ali** (1996) "Had", DİA, İstanbul, C: 14, İstanbul. s. 547.

*ettiğinde 100 değnek ve bir yıl sürgün cezasıyla cezalandırılır.*" hadisinde<sup>52</sup> bahsedilen sürgün cezasının had cezası mı yahut ta'zir cezası mı olduğu ve nasıl tatbik edileceği hususunda ihtilaf söz konusudur.<sup>53</sup> Şâfiî ve Hanbelî mezhebine göre sürgün cezası, hadd cezası kapsamına girmektedir. Kadın-erkek fark etmeksizin her suçlu bu cezayı alabilir. Suçu işledikleri muhitten en az namazı kısaltma mesafesi kadar bir uzaklığa sürgün edilmelidirler.<sup>54</sup> Mâlikî mezhebi de sürgün cezasını zinâ haddinin bir kısmı olarak değerlendirmektedir. Ancak bu ceza yalnızca erkek suçlulara tatbik edilebilir.<sup>55</sup> Hanefî alimler sürgünün had cezası değil, tazir cezası olduğuna hükmetmişlerdir.<sup>56</sup> Çünkü sürgün kararı vermek devlet başkanına aittir. Devlet başkanı uygun görürse sürgün veya kişi tövbe edene kadar hapis cezasıyla cezalandırabilir.<sup>57</sup>

İslam hukuk doktrininde sürgün cezaları ile ilgili süre konusunda farklı görüşler vardır. Zina suçu gibi had cezalarının yanında verilen sürgün cezasının süresinin hadiste belirtildiği üzere bir yıl olduğu bellidir. Ancak eşkıyalık suçuna verilecek sürgün cezasındaki süre ihtilafa konu olmuştur. Suçlunun tövbe edene kadar, tövbe etmedikçe ölünceye kadar veya tövbe etse dahi zina suçuna kıyasla bir yıldan az olamayacağı gibi görüşler zikredilmiştir. Ayrıca suçluya verilecek sürgün cezasının devletin ön göreceği sürede olmasını gerektiğini savunanlar da vardır.<sup>58</sup>

Tazir suçlarında verilecek sürgün cezasının ise zina haddindeki 1 yıllık süreyi aşmamak şartıyla 1 gün dahi olabileceğini söyleyen Şâfiî ve Hanbelîlerin yanında, Maliki ve Hanefî hukukçular sürenin yetkili organın takdirinde olduğunun ve kamu yararının öncelenmesine göre karar verileceğinin altını çizmiştir.<sup>59</sup>

#### IV. 18. YÜZYIL OSMANLI HUKUK UYGULAMASINDA SÜRGÜN

18. yüzyıl Osmanlı devleti için uzun süren savaşlar sonucu merkezi idarenin zayıfladığı bir yüzyıl olarak tarihe geçmiştir. Görevinden azledilen veya ölen idarecilerden boş kalan görev yerlerinde asayişin teminindeki zorluk, halkın ayaklanmasını ve eşkıyalık hareketlerini beraberinde getirmiştir. Artan askeri

<sup>52</sup> **Buhari**, Tefsir, 4; **Müslim**, Hudûd, 12.

<sup>53</sup> **Uslu, Rifat** (2015) İslâm Hukukunda Sürgün Cezası, Yeni Fikir Dergisi, C: 7, S:14, s. 129.

<sup>54</sup> **el-Maverdi** (1973) Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed, el-Ahkâmü's-Sultâniyye ve'l-Velayetü'd-Diniyye, Mısır, s.367; **Ebü Ya'la, Muhammed b. Hüseyin el-Ferra** (1983) el-Ahkâmü's-Sultâniyye, Beyrut, s. 263.

<sup>55</sup> **Bilmen** (1967) C: 3, s. 226.

<sup>56</sup> **İbn Nüceym, Zeynüddin Zeyn b. İbrâhim b. Muhammed Mısıri Hanefî** (ty) el-Bahru'r- Raik Şerhu Kenzi'd-Dekaik, Beyrut, C: 3, s. 203.

<sup>57</sup> **Zuhayli, Vehbe** (1994) İslam Fıkıh Ansiklopedisi (trc. Ahmet Efe v. dğr.) İstanbul, Feza yayıncılık, C: 7, s. 342.

<sup>58</sup> **Türcan, Talip** (2010) s. 165.

<sup>59</sup> **Türcan** (2010) s. 165.

harcamalar devletin mali durumunu olumsuz etkilemiş, bütçedeki açık farklı vergilerin halktan talep edilmesine sebep olmuştur. Yeni çıkarılan vergiler halkı zor duruma düşürmüştür.<sup>60</sup> Bu sebeple özellikle vergilerin halktan tahsilinde yaşanan zorluklar farklı asayiş problemleri de beraberinde getirmiş ve bölgesel kargaşaların oluşmasına zemin hazırlamıştır.<sup>61</sup> Merkezi idare eşkıyalık olaylarını engellemek için bir dizi müeyyideler ve cezai tedbirler almıştır. Özellikle 18. yüzyılda devam eden iskân politikası sebebiyle bazı aşiretlerin farklı yerlere iskân ettirilmeleri ile ilgili uygulamalar belli bölgelerde direnişe sebep olmuş ve belli gruplar eşkıyalarla birlikte hareket ederek asayiş tehdit eder duruma gelmiştir.<sup>62</sup> Bu sebeple Devletin asayiş temin için bazı tedbirler aldığı anlaşılmaktadır. Söz konusu tedbirler, bölgedeki aşiret liderleriyle irtibata geçip, asayiş sağlama noktasında desteklerini talep etmektedir. Osmanlı'da aşiret liderlerinin eşkıya ile birlik olmama sözüne karşılık devlet tarafından hediyeler vermek ve hil'at giydirmek adettendi.<sup>63</sup> Aşiretler şayet asayiş bozacak faaliyetlerde bulunurlarsa Devlet karışıklık çıkaran halkı başka bir beldeye sürgün ederdi. İdari bir yaptırım olan bu uygulama Osmanlı'nın farklı bölgelerinde sıklıkla başvurduğu bir yöntem olarak açığa çıkmaktadır.<sup>64</sup>

18. yüzyılda konar göçerlerin iskanı hakkındaki belgelerin arşiv kayıtlarında önemli bir yer tuttuğu söylenebilir. Belgelerin çoğunda yürüklerin iskanı esnasında kargaşa çıkaracağı muhtemel kişilerin sürgüne gönderilmesine yönelik emirler mevcuttur. İdari sürgüne örnek verilebilecek bu uygulama Kıbrıs Adası'na iskân ettirilecek yürükler esnasında vuku bulmuştur. Devletin uyguladığı iskân işleminde zorluk çıkaran Hastaca Ahmed Efendi ismindeki bir müderris Rodos Adası'na sürgün edilmiştir.<sup>65</sup> Yine aynı şekilde iskân esnasında kargaşa çıkarması muhtemel olan bir kişi, yürüklerin iskanı tamamlanana kadar Kıbrıs adasına sürgüne gönderilmiştir.<sup>66</sup>

<sup>60</sup> Detaylı bilgi için bkz. **Öğüt, Tahir, Küçük, Nihat** (2015) "18.Yüzyılda Kilis'te Okçu İzzeddinli Aşiretinin Vergi Direnci", Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi (AKAD) C: 7, N: 19.

<sup>61</sup> **Uluçay, M. Çağatay** (1955) XVIII ve XIX Yüzyıllarda Saruhan'da Eşkıyalık ve Halk Hareketleri, İstanbul, Berksoy Matbaası, s. 56.

<sup>62</sup> 18.yy. Osmanlısında aşiretlerin iskanı hakkında detaylı bilgi için bkz. **Halaçoğlu, Yusuf** (1988) XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi, 1. Baskı, Ankara, Türk Tarih Kurumu.

<sup>63</sup> **Barkey, Karen** (1996) Eşkıyalar ve Devlet: Osmanlı Tarzı Devlet Merkezleşmesi, (Çeviren: Zeynep Altok, (1999) İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları) s. 202-210, 245; **Köse, Osman** (2009) Osmanlı'dan Günümüze Eşkıyalık ve Terör, Samsun, Samsun İlkadım Belediyesi Kültür Müdürlüğü, s. 255-258.

<sup>64</sup> **Barkey** (1996) s. 210.

<sup>65</sup> Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Bakanlığı (BOA), Bab-1 Asafi Divan-ı Hümayun Sicilleri Mühimme Defterleri (A. DVNS. MHM. d.), nr. 117/924, H. 1124/M. 1712.

<sup>66</sup> BOA, A. DVNS. MHM. d., nr. 117/764, H. 1124/M. 1712; A. DVNS. MHM. d., nr. 117/923, H. 1124/M. 1712. Zorunlu göçe bir başka örnek de Kütahya, Aydın ve Teke sancaklarındaki

Osmanlı ceza hukukunun genel olarak İslam hukukunun ilkelerine sadık kaldığını söylemek mümkündür. Özellikle bedeni cezayı gerektiren suçlar İslam hukuk prensiplerine göre yapılan muhakeme sonrası sabit olurdu. Ancak cezanın infazı Padişaha arzdan sonra gerçekleşmekteydi. Şeriyye mahkemesinde görülen bir davada yargıcın verdiği hükümler önce kazasker denetiminden geçer daha sonra padişahın onayı ile ceza infaz edilmekte idi.<sup>67</sup> Öte yandan Osmanlı ceza hukuku, İslam ceza hukukundaki had ve kısas suçları dışında topluma zarar veren eylemleri de suç olarak kabul etmiş ve Padişah fermanlarıyla “örf-i münif-i Sultani” diye anılan ayrı bir kategori oluşturmuştur.<sup>68</sup> Bilindiği üzere Osmanlı padişahlarının kanunnameleri, İslam hukukunun devlet başkanlarına tanıdığı tazir yetkisi kapsamında düşünülmüş hazırlanmıştır. Bu yetki kısmen geniş bir yetki olarak değerlendirilebilir. Zira tazir cezaları, had ve kısasta olduğu gibi nassla sabit değildir ve devlet başkanı veya yargıcın uhdesindedir.<sup>69</sup> Hâkim, işlenen suça uygun daha önceden verilmiş tazir cezalarından hükmedeceği gibi, suçlunun hal ve davranışları, karakteri gibi noktaları dikkate alarak o kişiye mahsus bir ceza da takdir edebilir. Suçlunun ahlaki eğilimleri, daha önce suç işleyip işlememesi konusunda bilgi sahibi olunmadığı durumlarda en hafif tazir cezasının uygulanması gerekir. Bu sebeple ilk kez suç işleyen kimse hakkında çoğunlukla tevbih ve tekdir yani azarlama cezasıyla yetindiği görülmüştür. Ancak suçun tekrar edilmesi halinde suçlu hapsedilir. Tazir suçlarının toplumdaki farklılık arz ettiği söylenebilir. Her toplum kendi sosyal yapısındaki düzeni sağlamak ve asayişin temin etmek için birtakım müeyyideler tesis eder.<sup>70</sup> Tazir başlığı altında değerlendirilen cezalar, uyarmak ve azarlamaktan, hapis, kürek ve kalebent cezaları, malların müsadere edilmesinden sürgüne göndermeye kadar her türlü cezayı kapsar.

İslam hukukçuları açısından sürgün cezasının hem had hem de tazir cezası olarak yorumlanması, Osmanlı uygulamasında bu cezanın şer’i hukuk ve örfi alanındaki suçlara da uygulanabilir olmasını beraberinde getirmiştir. Nitekim

---

hayvanların ve arazilerin konargöçerler tarafından zarar verilmesi sebebiyle Kıbrıs’a sürgün edilmeleri kararlaştırılmıştır. Bkz. BOA, İbnülemin Dahiliye (İE. DH.), nr. 30/2709, H. 1139/M. 1727.

<sup>67</sup> **Akman, Mehmet** (2004) Osmanlı Devleti’nde Ceza Yargılaması, 1. Baskı, İstanbul, Eren Yayıncılık, s. 132. Ayrıca bkz. **Göyünç, Nejat** (1967) “Osmanlı Ceza Hukuku ile İlgili Belgeler”, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, S:3, s. 40-42

<sup>68</sup> **İnalçık, Halil** (2000) Osmanlı’da Devlet, Hukuk, Adalet, 1. Baskı, İstanbul, Eren Yayıncılık, s. 43; Ayrıca bkz. **İnalçık, Halil** (1992) “Osmanlı Hukukuna Giriş Örf-i Sultani Hukuk ve Fatih’in Kanunları”, Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi, İstanbul, Eren Yayıncılık, s. 319 vd.

<sup>69</sup> Osmanlı’da tazir cezaları hakkında detaylı bilgi için bkz. **Koç, Mehmet** (2017) Osmanlı Hukukunda Ta’zir Suç ve Cezaları, (Doktora Tezi) Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

<sup>70</sup> **Başoğlu, Tuncay** (2011) “Tazir”, DİA, C: 40, s. 198.

belgelerde şer'i hukuka göre yargılanıp had cezası verildikten sonra tamamlayıcı bir ceza olarak tazir kapsamında sürgüne yollanan suçluların örneği mevcuttur.<sup>71</sup>

Osmanlı'da uygulanan sürgün cezasının hürriyeti bağlayıcı cezalar arasında mı, yoksa hürriyeti kısıtlayıcı cezalar arasında yer alması gerektiği konusunda Osmanlı hukukçuları arasında tam bir mutabakat yoktur.<sup>72</sup> Sürgün edilen kişinin, sürgün edildiği yerde kalma zorunluluğu olup, başka bir yere gitme yasağı mevcuttur. Bu anlamda sürgün cezasının uygulanmasında sürgün yeri önem arzeder. Suçun mahiyetine ve verilen sürgün cezasının şekline göre mahkûm, sürgün edilen yerde kendi isteği ile bir işte çalışabilir, günlük hayatına devam edebilir. Bu durumda cezanın hürriyeti kısıtlayıcı olduğu düşünülmüştür.<sup>73</sup> Abdülaziz Amir<sup>74</sup>, Kırkor Zöhrap<sup>75</sup> ve Sulhi Dönmezer-Sahir Erman<sup>76</sup> gibi hukukçular sürgünün hürriyeti kısıtlayıcı cezalar kategorisinde değerlendirmişlerdir.

Osmanlı yargılamasında suçlu bulunan kişilere gerekli olan had cezası verildikten sonra gerektiği durumlarda sürgün cezası da verilmektedir. Bazen bu uygulama had cezası yerine sürgün cezası verilerek icra edilmiştir. Kayıtlarda “katle bedel sürgün” olarak ifadesini bulan bu uygulama, suçluya ölüm cezası verildikten sonra infaz edilmeyip, cezanın sürgüne çevrilmesi durumudur. Yeniçeri Ocağına üretmeleri gereken mallarda usulsüzlük yapan imalattan sorumlu yahudi grubu bu şekilde cezalandırılmıştır. Belgede suçluların zimmetindeki malın tahsil edilip “katle bedel Kudüs’e sürgün” edilmeleri kararlaştırılmıştır.<sup>77</sup> Öte yandan suçlu şayet bir kamu görevlisi ise görevinden azledilir, mansıp ve unvanları geri alınır, memuriyet maaşı kesilirdi. İşlediği suçun durumuna göre malları kısmen veya

<sup>71</sup> Hırsızlıktan dolayı eli kesilmesine rağmen suç işlemeye devam eden kişiye sürgün cezasının uygulandığına dair kayıt için bkz. BOA, C. ADL. nr. 23/1381, H. 1211/M. 1796. Osmanlıda uygulanan tazir cezaları için bkz. **Yakut, Esra** (2011) Osmanlı Hukukunda Tazir Cezaları, Ankara, Seçkin Yayıncılık, s. 99 vd

<sup>72</sup> **Avcı, Mustafa** (2016) “Osmanlı Hukukunda Cezaların Tasnifi”, II. Türk Hukuk Tarihi Kongresi Bildirileri, Gedikli, Fethi (Editör), İstanbul, On İki Levha Yayıncılık, s. 644-645. **Arık, Şamil** (1995) s. 33.

<sup>73</sup> **Gökçen, Ahmet** (1989) Tanzimat Dönemi Osmanlı Kanunları ve Bu Kanunlardaki Ceza Müeyyideleri, 1. Baskı, İstanbul, Kendi Yayını, s. 49.

<sup>74</sup> **Amir, Abdülaziz**, (1969) et-Ta'zir fi'ş-Şeriat'l-İslamiye, Beyrut, ty., s. 360; **Tekin, Yaşar**, (1995) Şer'iyye Sicilleri Işığında Osmanlı Devleti'nde Ta'zir Suç ve Cezaları (1179/1765) (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 3.

<sup>75</sup> **Kırkor, Zöhrap** (1909) Hukuk-ı Ceza, İstanbul, Ahmed Saki Bey Matbaası, s. 258.

<sup>76</sup> **Dönmezer, Sulhi, Erman, Sahir** (1986) Nazari ve Tatbiki Ceza Hukuku, 1918-2004, C:3, İstanbul, Beta Basım Yayım Dağıtım, s.126-127.

<sup>77</sup> BOA, AE. SSLM. III. nr. 176/10523, H. 6.3.1213

tamamen müsadere edilir, gerekirse sürgüne de gönderilirdi.<sup>78</sup> Malların müsadereşi padişahın iradesiyle tazir cezası kapsamında işleme konulan “siyaseten katl” cezasında da uygulanırdı. Ölüm cezasından sonra kamu görevlilerinin mallarının müsadere edildiği görülmektedir.<sup>79</sup>

18. yüzyılda Osmanlı Devletindeki sürgün uygulamasını değerlendirdiğimizde, devlet görevinde olanların işledikleri suçlar sebebiyle sürgüne gönderilmelerinin yanı sıra, padişah fermanıyla herhangi bir yargılama yapılmadan idari sürgüne gönderilenler de bulunmaktadır.<sup>80</sup> Farklı dönemlerde çıkarılmış Hatt-ı Hümayunlarda idari yaptırım olarak devlet görevlilerine verilen sürgün cezalarını görmekteyiz.<sup>81</sup> Ancak makale konumuz kamu görevlilerinin ceza müeyyide olarak sürgün cezası almaları olması sebebiyle idari/siyasi sürgünler konusuna temas edilmemiştir.

<sup>78</sup> **Köksal, Osman** (2006) “Osmanlı Hukukunda Bir Ceza Olarak Sürgün ve İki Osmanlı Sultanının Sürgünle İlgili Hattı-ı Hümayunları”, OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, C: 19, S: 19, s. 288. BOA, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı (TS. MA. e.), nr. 784/3, H. 1178/M. 1764-1765. İlgili arşiv belgeleri bkz. BOA, Cevdet Zabtiye (C. ZB.) nr. 84/4181, H. 1202/M. 1790-1791; A. DVNS. MHM.d., nr. 115/1445, H. 1119/M. 1707-1708; BOA, Ali Emiri Mustafa III (AE. SMST. III.), nr. 107/8131, H. 1178/M. 1764-1765; BOA, Cevdet Dahiliye (C. DH.), nr. 297/14820, H. 1190/M. 1776-1777. Ayrıca detaylı bilgi için bkz. **Daşcıoğlu, Kemal** (2007) *İşkân, Suç ve Ceza: Osmanlı’da Sürgün*, İstanbul, Yeditepe Yayınları, s.123-125.

<sup>79</sup> Tazir cezası olarak uygulanan müsadere için ilmiye dışındaki yönetici zümreye herhangi bir yargılama yapılmadan uygulandığı anlaşılmaktadır. Devlet görevlilerine verilen siyaseten katl cezasından sonra genellikle malları müsadere edilmiştir. **Akyılmaz, Gül** (2008) “Osmanlı Devleti’nde Yönetici Sınıfı Açısından Müsadere Uygulaması” Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi C: 13, S: 1-2, s. 402; **Mumcu, Ahmet** (1985) *Osmanlı Devletinde Siyaseten Katl*, 1. Baskı, Ankara, Tarih ve Toplum Yayınları, s. 19-20.

<sup>80</sup> III. Selim “Allah’ın ve İslam’ın emriyle menedilen” şarabın satılmasını yasakladığı halde bunu satmaya devam eden Bostancıbaşı için bir Hatt-ı Hümayun çıkarmış ve azledilip Rodos’a sürgün edilmesini emretmiştir. BOA, HAT, nr. 192/9417, H. 1203/M. 1789. Benzer bir kayıt için bkz. “*Benim vezirim, İş bu hatt-ı hümayunum tarafına vusûl buldukta derhal kul kethüdâsını getirdüb yeniçeri ağası nasb eyleyesin ve selefini Tekfurdağı’na nefy edub icra olunduğunu taraf-ı hümayunuma arz u ifade eyleyesin.*” **Köksal, Osman** (2006) s. 296.

<sup>81</sup> Örneğin Boğdan’a memur olarak giden İbrahim Bey’in döndüğünde Boğdan halkından iki kişiyi esir pazarında satma teşebbüsü sonucunda I. Abdülhamid’in iradesiyle Bozcaada’ya sürgün edilmiştir. BOA, HAT, nr. 24/1188, H. 1195/M. 1781. III. Selim’in doğrudan vezirine yazdığı diğer bir hükümde ise rüşvet alan bir yeniçerinin yargılanmadan önce azledilip ardından sürüldüğü görülmüştür. BOA, HAT, nr. 255/14520, H. 1793.

18. yüzyıl içerisinde çıkarılan Hatt-ı Hümayunlarda 52 yerde sürgün cezası geçmektedir. Geniş bilgi için bkz., **Köksal, Osman** (2006), s. 296-297.

Osmanlı uygulamasında sürgün cezasının kimi zaman hürriyeti bağlayıcı kürek ve kalebentlik cezalarıyla birlikte uygulandığı görülmüştür.<sup>82</sup> Bu durumda mahkûm, kalebent cezası da almışsa sürgün edildiği yerde bir kaleye kapatılırdı. Bu sebeple kalebentlik cezası, sürgün cezasına göre daha ağır bir ceza olarak kabul edilir.<sup>83</sup> Tanzimattan sonra yürürlüğe giren 1858 tarihli Ceza Kanunundan sonra bu ceza çeşidi geçici ve müebbed olarak uygulanmıştır. Müebbed suçlunun ölümüne kadar sürerken, geçici ceza üç seneden 15 seneye kadar olabilmektedir. Kalebent edilen kişilerin dahili ve harici kalelerde bulunanlarla haberleşmelerine müsaade edilmiştir.<sup>84</sup> Bu ceza çeşidi, cezanın uygulanacağı bölgeye göre farklı isimlendirme ile kullanılmaktadır. Örneğin suçlunun bir adada kalebent olmasına karar verilmişse kayıtlara “cezirebent” olarak geçer. İncelenen yüzyıl içerisinde pek çok sebeple cezirebent edilmiş kişiler bulunmaktadır.<sup>85</sup> Suçluların gayrimüslim olması durumunda kendilerine verilecek kalebent cezası, manastıra kapatmak şeklinde uygulanıyordu. Bu şekildeki kayıtlarda ceza “manastırbent”<sup>86</sup> olarak ifade edilmiştir. Şayet suçlu cezasını zindanda çekecekse “zindanbent”<sup>87</sup>, prangaya vurulduysa “prangabent” cezası olarak adlandırılır. Sürgün ve kalebent cezaları hürriyet kısıtlayıcı, prangabent ve kürek cezaları ise hürriyet bağlayıcı uygulamalar arasındadır.

Sürgün cezasına Osmanlı Kanunnamelerinde rastlamak mümkündür. Hangi durumda veya hangi suç neticesinde sürgün cezasının verileceği kanunnamelerde açıkça ifade edilmiştir. Kanunname maddeleri arasında sürgüne yollanan kişinin kiminle evlenebileceği gibi ayrıntılı hükümlerin yer aldığı bilgisi

<sup>82</sup> Osmanlı yargılamasında had ve kısas gibi cezaların unsurlarında bir eksiklik olduğunda suçlu bulunan şahıs genellikle kürek veya kalebentlik cezasına çarptırılmaktaydı. **Akman** (2004) s. 131-132. Kürek cezası hakkında detaylı bilgi için bkz. **Kılınc, Ahmet** (2015) “Klasik Dönem Osmanlı Devleti’nde Uygulanan Kürek Cezasının Hukuki Tahlili”, *Belleten*, C: 79, S: 285. s. 531-557.

<sup>83</sup> Detaylı bilgi için bkz. **İşbilir, Ömer** (2019) “Kalebent”, *DİA*, 3. Baskı, C: ek 2, s. 5-7.

<sup>84</sup> **Gökmen, Ertan, Özdemir, Ömür Yazıcı** (2016) 812 Numaralı Ayniyat Defteri İşığında Aydın Vilayetinde Suç ve Ceza (1866-1877): (İzmir, Manisa, Aydın, Denizli, Muğla) İstanbul, Libra Kitap, s. 24.

<sup>85</sup> “...İstanköy Adası’na irsal ve cezirebent olunmaları için mukaddeme sâdir olan emr-i şerif mazmûni derciyle iktizasına göre emr-i şerif isdar olunmak.”; BOA, A.DVNS.MHM. d., nr. 115/2847, H.1120/M. 1708. Benzer kayıtlar için bkz: BOA, Cevdet Eyalet-i Mümtaze (C. MTZ) nr. 1/39, H. 1156/M. 1743. BOA, Cevdet Adliye (C. ADL.) nr. 77/4636, H. 1204/M. 1790.

<sup>86</sup> BOA, C. ZB., nr. 6/255, H. 1174/M. 1760; BOA, C. ADL., nr. 64/3868, H. 1194/M. 1780.

<sup>87</sup> 18. yüzyılda Kıbrıs’ta adanın o dönemde mahrumiyet bölgesi olması sebebiyle cezirebent, kalebent veya zindanbent cezalarının o bölgede infaz edildiği görülmektedir. Detaylı bilgi için bkz. **Özkul, Ali Efdal** (2010) “XVIII. Yüzyılın ilk Yarısında Kıbrıs’ta Kalebentler ve Cezirebentler”, *Hapishane Kitabı, Hapishane Kitabı, Naskali Gürsoy, E./Altun Oytun, H. (Editörler)*, İstanbul, Kitabevi Yayınları, s. 130-139. Arşiv için bkz. BOA, C. ZB. Nr. 8/360, H. 1179/M. 1766; BOA, Ali Emiri Mahmud I (AE. SMHD. I.), nr. 150/11166, H. 1143/M. 1730.

dikkat çekicidir. Sürgün cezasının daha iyi değerlendirilebilmesi için söz konusu maddeleri tahlil etmekte yarar vardır.

### A. KANUNNAMELERDEKİ SÜRGÜN İLE İLGİLİ MADDELER

Osmanlı'da tazir cezaları arasında zikredilen sürgün cezası, imparatorluğun farklı dönemlerinde Kanunnamelere de konu olmuştur. Araştırmada ele alınan 18. yüzyıla kadar kanunnamelerde yer alan sürgüne dair ifadeleri tarih içerisinde hangi aşamalardan geçtiğini görmek bakımından incelemek faydalı olacaktır. Öncelikle II. Bayezid dönemi (1481-1512) içerisinde oluşturulan 1484 Tarihli Akkirman Kanunnamesi'ne bakıldığında, sürgüne gönderilen kişilerin mülkleriyle ilgili ne yapılması gerektiğinin de yer aldığı görülmektedir. Bunun yanında boş evlerin kiralarının mahallin idaresine verilmesi gerektiği ifade edilir. Ayrıca *“Ve sürgün olan kafirlerin evleri dahi beğliktir. Adam bulundukça kiraya verüp, akçesin beğlik için zapt eyleyeler. Ve kadı ve dizdar marifetiyle hisar erlerine ve azeblere sürgün evlerinden hallü haline göre tevzî edüp yerleştireler.”*<sup>88</sup> ifadesi ilgili dönemde sürgün uygulamalarındaki tanzimine dair günümüze ışık tutmaktadır.

Öte yandan sürgünde olan kişilerin aile hukukuna dair işlemleri de kanunnamelerde yer almıştır. II. Beyazıt dönemine ait Umumi Kanunname'nin 197. maddesinde<sup>89</sup> ve Dede Cöngi Efendi'nin<sup>90</sup> Siyaset-i Şer'iyye adlı eserinde evlenecek olan tarafların her ikisinin de sürgünde olan kişilerden seçilmesi gerektiğine vurgu yapılmıştır: *“Sürgün kızını sürgün olana nikah edeler, ahara nikah etmeyeler. Sürgün tafesi harice varup beğlikten veya gayrı yerden iş tutmak ve amel almak isterse kabul olunmaya.”*<sup>91</sup> şeklinde bir ifade yer almaktadır. Ayrıca Dede Cöngi Kanunnamesi'nin otuz dördüncü maddesinde zina suçu ile ilgili *“Hıfz-ı ensab-ı insaniye için ber-mukteza-yı tayin buyrulan hadd-i zina misillu fi'l-i haramı irtikaba ictisarı dahi mucib-i tazir olmağla imam'ül-müslimin anı nefy ve tağrib ile tedib etmeği...”*<sup>92</sup> ibaresi yer almaktadır. Buradan hareketle, kanunname zina suçuna tazir kapsamında sürgün cezasının takdir edilebileceği belirtilmektedir.<sup>93</sup>

Yavuz Sultan Selim (1512-1520) Kanunnamesinde kişinin bulunduğu yerden sürülmesini gerektirecek suçlar ifade edilmiştir: *“Ve dahi bir kimesneyi*

<sup>88</sup> **Ahmet Akgündüz** (1990) Osmanlı Kanunnameleri Hukuki Tahlilleri, C: 2, İstanbul, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, s. 16-17, 372.

<sup>89</sup> **Akgündüz** (1990) C: 1, s. 68-69.

<sup>90</sup> Dede Cöngi Efendi hakkında detaylı bilgi için bkz. **Erel, Zeynep Gül** (2012) Dede Cöngi's Risâletü's-Siyâyeti's-Şer'iyye (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Bilkent Üniversitesi, Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü.

<sup>91</sup> **Akgündüz** (1990), C: 4, s. 394.

<sup>92</sup> **Akgündüz** (1990) C: 4, s.138.

<sup>93</sup> **Tugay, Biray** (2013) Aydın Vilayetinde Sürgün: Tanzimattan Cumhuriyete Kadar, (Doktora Tezi), Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 38.

*mahalleli veya karyesi cemâ'ati hırsuzdur ve kahbedir deyü şikâyet edüb bize gerekmez deyü reddetseler, vâkı'â müttehem ise, dahi beyn'n-nâs ma'lûm ola, mahallesinden ve karyesinden nefy edeler. Eğer mahalle kabul etmezse, şehirden süreler, şöyle bileler.”<sup>94</sup>*

Yine Yavuz Sultan Selim Kanunnameleri içerisinde devletin gelirlerini suistimal edenlerin ceza olarak sürgüne gönderilmesi gerektiği vurgulanmaktadır.<sup>95</sup> Kanunnameler arasında belli meslekleri icra edenlerin herhangi bir suç işlemesi durumunda cezai müeyyide olarak sürgünden muaf olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin Kanuni dönemine (1520-1566) ait Niğbolu Sancağı Kanunnamesinde, daha önceki kanunnamelere de atıf yapılarak, doğan ve şahin gibi kuşların yetiştirilmesinde görevli olan kişilerin sürgün ve sair vergilerden muaf olduğu belirtilmiştir.<sup>96</sup>

Osmanlı'da her padişahın kendi döneminde çıkardığı Kanunnameler dışında, ihtiyaç duyuldukça Ceza Kanunnameleri de çıkarılmıştır. Klasik dönemde çıkarılan kanunnameler belirli idari meselelere cevap veren berat ya da fermanlar olarak yayımlanmıştır.<sup>97</sup> Kanunnamelerdeki ceza hukuku ile ilgili maddeler, çoğunlukla suça takdir edilen cezaları tanımlamaktadır. Tazir cezaları arasındaki para cezaları da dönemin ekonomik şartları doğrultusunda miktar değişikliği ile

<sup>94</sup> Dördüncü Fasl, Md. 121. Bkz. **Akgündüz**, C: 3, s. 106.

<sup>95</sup> **Akgündüz** (1990) C: 3, s.171.

<sup>96</sup> “*Mukarrer ki haracdan ve ispençeden ve koyundan ve kovan rüsumundan ve ulakdan ve suhradan ve cerehordan ve sürgünden ve sekbandan ve hisar yapmasından fil-cümle cem'i avarız-ı divaniden ve tekalif-i sultaniyeden muaf ve müsellemler olalar deyü ellerinde merhuman ve mağfûrân Sultan Murad Han ve Sultan Muhammed Han ve Sultan Bayezid Han ve Sultan Selim Han Hazretlerinden ellerinde ahkam-ı hümayunları olub ve padişahımız hazretlerinden dahi mukarrirâmeleri olmağın Defter-i Atik'de daji vech-i meşrûh üzere mukayyed bulunmağın...*” **Akgündüz** (1990) C: 6, s. 628-629.

<sup>97</sup> **İnalçık, Halil/Anhegger, Robert** (1956) Kanunname-i Sultani Ber Muceb-i Örf-i Osmani II. Mehmed ve II. Bayezid Devirlerine Ait Yasakname ve Kanunnameler, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, s. 15-17.

öne çıkmaktadır.<sup>98</sup> Tanzimat döneminde ise 1838, 1840<sup>99</sup>, 1851<sup>100</sup> ve 1858<sup>101</sup> yıllarındaki ceza kanunnameleri zikredilebilir. Bu kanunnamelerden 1858 Kanunnamesi 68 yıl yürürlükte kalmıştır. Kanunnamede suçlar cinayet, cünha ve kabahat olarak tasnif edilmiştir. Cinayet suçları idam, müebbet veya muvakkat kürek, müebbet veya muvakkat kalebentlik, nefy, müebbeden rütbe ve memuriyetten mahrumiyet; cünha suçları bir haftadan üç seneye kadar hapis, muvakkat nefy, memuriyetten tard ve para cezalarını kapsamaktadır. Kanunnamede yer alan kabahat suçları ise 24 saatten bir haftaya kadar olan hapis ve 100 kuruşa kadar para cezalarını içermekteydi.<sup>102</sup>

Çalışmanın bu bölümünde inceleme konusu olan arşiv belgelerindeki sürgün ile ilgili kayıtlar incelenecektir. Özellikle kamu görevlilerinin sürgün cezasını gerektirdiği suçlar, söz konusu suçlara verilen sürgün cezalarının süreleri, hangi gerekçelerle affa uğradıkları açığa çıkarılmaya çalışılacaktır.

## B. ARŞİV BELGELERİNDE SÜRGÜN İLE İLGİLİ KAYITLAR

### 1. Sürgün Cezası Verilen Suç Tipleri

Osmanlı uygulamasında bir suçlu hakkında sürgün hükmü verildiğinde, kimin hangi suçtan ötürü bu cezayı hak ettiği, kadıların isimleri, sanığın hangi çavuşla sürgüne gideceği, çavuşun sorumlulukları belgeye yazılırdı. Hükmün sonunda da tarih ve yer belirtilir. Divan-ı Hümayun çavuşu veya gedikli sürgümlüyü alır yerine teslim eder.<sup>103</sup>

<sup>98</sup> **Akgündüz, Ahmet** (1999) “Kanunnamelerdeki Ceza Hukuku Hükümleri ve Şer’i Tahlili”, Journal of Islamic Research, C: 12, S: 1, s. 14.

<sup>99</sup> Kanunun dördüncü faslının 2. maddesine göre gasp suçunu bir kamu görevlisi işlerse, görevinden el çektirme ve bir sene sürgün cezasıyla cezalandırılır. “*Ba’dezin bu misillü madde-i memnûa ve mekruhaya cesaret eden olur ise faraza birinin mal ve emlakına tasallutu vukuunda men’ ve def olunup şayet bir terkîp ile zaptetmiş bulunur ise mazbut olan mal ve emlak mevcut ise aynen değil ise semenen sahib-i evveline redd edildikten sonra ol şahsın hilaf-ı kanun hareketi cesaretine binaen erbab-ı menasıp ve memuriyetden ise hizmetinden tard ve ihraç olunup bu takımdan olmadığı halde memleketden âhir mahalle bir sene durmak üzere nefy ve tağrip kılma.*”. 1840 kanunnamesi hakkında detaylı bilgi için bkz. **Candan, Rabia Beyza** (2015) “1840 Tarihli Ceza Kanunname-i Hümayunu İncelemesi”, Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C: 1, S: 1, s. 63-81.

<sup>100</sup> Kanunun ikinci fasıl 2. maddesine göre hakaret suçunda hapis ve sürgün cezası verilir. 1851 Kanun-ı Cedid’in maddeleri için bkz. **Akgündüz, Ahmet** (1986) Mukayeseli İslam ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı, Diyarbakır, Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, N: 6 s.821

<sup>101</sup> 1858 Ceza Kanunname-i Hümayunu’nun maddeleri için bkz: **Akgündüz** (1986) s. 832.

<sup>102</sup> **Poyraz, Özlem** (2020) “Abdülmeccid Dönemi Hürriyet Bağlayıcı ve Kısıtlayıcı Ceza Uygulamalarına Dair Bir İnceleme” Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, C: 0, S: 43, s. 500.

<sup>103</sup> **Uluçay** (1951) “Sürgünler” Belleten, XV/60, s. 532, 533.

Çalışma kapsamında incelenmekte olan 18. yüzyılda sürgün cezası verilen suç tiplerini çoğunlukla şu şekildedir: Eşkıyalık yapma,<sup>104</sup> eşkıyaya yardım ve yataklık etme,<sup>105</sup> fitne ve fesat çıkarma,<sup>106</sup> ahaliye zulüm ve teaddide bulunma,<sup>107</sup> asayiş bozma,<sup>108</sup> vergi tahsiline engel olma ve haksız vergi toplama,<sup>109</sup> yolsuzluk ve rüşvet ile zimmete para geçirme,<sup>110</sup> kamu ve vakıf malına zarar verme.<sup>111</sup> Ayrıca kayıtlarda haneye tecavüz,<sup>112</sup> cinayet,<sup>113</sup> gasp<sup>114</sup> gibi suç çeşitlerine rastlanmaktadır.

## 2. Sürgün Yeri ve Sürgün Süresi

Osmanlı'da suçluların özellikle hangi bölgelere sürgüne gönderildiği konusu başka bir araştırma konusudur. Sürgün yerleri, suçlunun reaya ya da devlet görevlisi olmasıyla, devlet görevlisi ise mevkii ve statüsüne göre farklılık arz etmektedir. Öte yandan suçluların sürgün yerinden kaçabilme ihtimalini en aza indirmek amacıyla, kontrolünün kolay olduğu mekanlar tercih edildiği anlaşılmaktadır. Bu anlamda genellikle Bozcaada, Midilli, Sakız, Girit, Rodos ve Kıbrıs gibi Akdeniz adalarının tercih edilmiştir. Ayrıca Trabzon ve Sinop gibi sahil şehirleri de sürgün yeri olarak belirlenmiştir. Bununla birlikte bazı durumlarda merkeze oldukça uzak sayılabilecek Kuzey Afrika ve Arap coğrafyasından farklı bölgelerin sürgün yeri olarak kullanılmakla birlikte eski devlet görevlilerinden nispeten suçu hafif olanlar için İstanbul'a yakın yerlerin tercih edildiği anlaşılmaktadır.<sup>115</sup>

İncelenen yüzyılda sürgün yerlerinin Anadolu'dan Rumeli'ye kadar pek çok farklı bölgenin yanında, adalara verilen sürgün cezaları da dikkati çekmektedir. İncelediğimiz kayıtlarda 1924 adet belgeden 1473 tanesinde sürgün yeri açık bir şekilde ifade edilmiştir. Sürgün yeri belli olmayanlar ise genellikle "*başka diyara sürgün*"<sup>116</sup> ya da "*diyar-ı ahara sürgün*"<sup>117</sup> şeklindedir.

<sup>104</sup> BOA, A. DVNS. MHM. d., nr. 116/556, H. 1121/M. 1710.

<sup>105</sup> BOA, A. DVNS. MHM. d., nr. 115/3029, H. 1120/M. 1708.

<sup>106</sup> BOA, AE. SOSM. III., nr. 57/4149, H. 1169/M. 1756.

<sup>107</sup> BOA, AE. SAMD. III., nr. 123/12084, H. 1123/M. 1711.

<sup>108</sup> BOA, A. DVNS. MHM. d., nr. 122/428, H. 1126/M. 1714.

<sup>109</sup> BOA, A. DVNS. MHM. d., nr. 111/1944, H. 1112/M.1701

<sup>110</sup> T.S.MA.e., nr. 784/4. H. 1178/M. 1764/1765.

<sup>111</sup> BOA, Cevdet Evkaf (C. EV.) nr. 241/12014, H. 1209/M. 1794.

<sup>112</sup> BOA, A. DVNS. MHM. d. nr. 117/140, H. 1122/M. 1710.

<sup>113</sup> BOA, A. DVNS. MHM. d. nr. 124/337, H. 1130/M. 1718.

<sup>114</sup> BOA, AE. SAMD. III. nr. 70/7052, H. 1121/M. 1709.

<sup>115</sup> Köksal, Osman (2006) s. 288.

<sup>116</sup> BOA, A. DVNS. MHM. d., nr. 117/266, H. 1122/M. 1711. Benzer kayıtlar için bkz: BOA, A. DVNS. MHM. d., nr. 117/271, H. 1123/M. 1711; BOA, A. DVNS. MHM. d., nr. 111/336, H. 1123/M. 1711.

<sup>117</sup> BOA, Ali Emiri Ahmed III (AE. SAMD. III.), nr. 163/15959, H. 1131/M. 1719. Benzer kayıtlar için bkz: BOA, Hatt-ı Hümayun (HAT), nr. 255/14520, H. 1207/M. 1793; BOA, A. DVNS. MHM. d., nr. 115/1118, H. 1118/M. 1707.

Belgelerin tamamı incelendiğinde en fazla sürgün için gönderilen illerin Bursa, Edirne ve Samsun olduğu tespit edilmiştir.<sup>118</sup> Kayıtlardan sürgüne gönderilecek kişilerin aileleri de dikkate alınarak daha yakın bölgelere gönderildiğine belgelerde rastlanmıştır.<sup>119</sup> Bununla birlikte suçluların sürgün yerlerinin memleketlerine göre belirlendiği kayıtları da zikretmek gerekir. Örneğin, Kayseri<sup>120</sup>, Kızılhisar Kazası<sup>121</sup>, Çığa<sup>122</sup>, Midilli<sup>123</sup> veya Üsküdar<sup>124</sup>, gönderilen kişinin memleketi olması nedeniyle tercih edilmiştir.

Suçluya verilen sürgün cezasının süresinin bazen ömür boyu, bazen de geçici olarak uygulandığı görülmektedir. Geçici sürgün cezası üç aydan beş yıla kadardır. Hürriyeti bağlayıcı cezalardan olan kalebent cezası sürgüne çevrildiğinde süre on beş yıla kadar uzayabilir.<sup>125</sup> Belgelerde sürgün süreleri genellikle belirtilmemekle birlikte “*ıslah-ı nefis edinceye kadar*”<sup>126</sup> tabiri kullanılarak suçlunun işlediği suçtan pişman olması ve ıslah olması beklenmektedir. Şayet suçlunun pişman olduğu ve artık suç işlemeyeceği kanaat edilirse sürgün süresi sonlandırılırdı. Belgelerde ıslah-ı nefis edinceye kadar sürgüne gönderilen suç tipleri arasında şakilik<sup>127</sup> ahaliyi tahrik etme<sup>128</sup> gibi eşkıyalık paydasında birleşen suçlar bulunmaktadır.

Bazı kayıtlar ise “*padişahıtan emir gelmedikçe*”, “*aksi bir emir gelmedikçe*” veya “*ferman gelmedikçe*” şeklinde ifade edilmiştir. Sürgün yerinin kadısına gönderilen bu kayıtlara göre, sürgün cezası alan kişinin aksi bir emir gelmedikçe af olunmaması uyarısı yapılarak ceza süresinin belirsiz bırakıldığı göze

<sup>118</sup> 18. yüzyıla ait incelediğimiz 1924 adet belgenin çoğunluğunda sürgün illeri belirtilmemiştir. İllerin yazılı olduğu belgeler; İzmir, Niğde-Ürgüç, Kayseri, Konya, Amasya, Kastamonu, Edirne-Kavala, Bursa, Gelibolu, Samsun Ankara, Sinop, Tokat, Kütahya ve Manisa olarak tespit edilmiştir.

<sup>119</sup> BOA, A. DVNS. MHM. d., nr. 117/1172, H. 1125/M. 1713. Benzer kayıt için bkz: BOA, A. DVNS. MHM. d., nr. 121/1416, H.1126/M.

<sup>120</sup> BOA, A. DVNS. MHM. d., nr. 111/1914, H. 1112/M. 1700-1701.

<sup>121</sup> BOA, A. DVNS. MHM. d., nr. 117/260, H. 1122/M. 1700-1701.

<sup>122</sup> BOA, A.DVNS.MHM., d. nr. 117/337, H. 1123/M. 1711-1712.

<sup>123</sup> BOA, A. DVNS.MHM. d., nr. 117/550, H. 1124/M. 1712-1713.

<sup>124</sup> BOA, A. DVNS. MHM. d., nr. 121/173, H.1125/M. 1713-1714.

<sup>125</sup> Poyraz (2020) s. 499-518.

<sup>126</sup> BOA, Cevdet Maarif (C. MF.), nr. 176/8795, H. 1204/M. 1789-1790, “...hakikat-i hali ifade farz-ı ayn mesabesinde olmağın mezburi ıslah-ı nefis edinceye kadar diyar-ı ahara li-ecli't-te'dib ve terbiye çavuş mübaşeretiyile nefy ü iclâ olunması babında...”.

<sup>127</sup> BOA, AE. SAMD. III., nr. 6/491, H. 1139/M. 1726-1727.

<sup>128</sup> BOA, Ali Emiri Osman III (AE. SOSM. III), nr. 19/1281, H. 1170/M. 1756-1757.

çarpmaktadır.<sup>129</sup> Sürgün sürelerinin daha net bir şekilde belirlendiği cezalar şüphesiz suçlunun zindana kapatıldığı veya ayağına pranga vurulduğu cezalardır.<sup>130</sup>

### 3. Kamu Görevlilerinin Sürgün Sebepleri

Osmanlı'da kamu görevlisi olarak ifade edilebilecek “askeri” sınıf reayadan farklı olarak elinde beratı olan, vergilendirme ve yargılama konusunda özel statüye sahip grubu temsil etmektedir.<sup>131</sup> İdareci, asker, ilmiyye ve katiplerin içinde olduğu bu zümrenin vergiden muaf olmaları, davalarının kazasker divanlarında görülmesi gibi ayrıcalıkları onları toplum nazarında da farklı bir konuma getirmiştir. Söz konusu imtiyaz ve yetkilerin kötüye kullanıldığında askeri sınıfın reaya sınıfından daha ağır cezalara muhatap olduğunu belirtmek gerekir. 18. yüzyılda kamu görevlilerinin görevi nedeniyle veya kamu görevlisi sıfatını kullanarak işledikleri suçlar sebebiyle sürgün cezası aldıkları anlaşılmaktadır. Bu suçlar arasında, zimmetine para geçirme, yolsuzluk yapma, rüşvet alma, evrakta sahtecilik, kanunsuz hareket etmek gibi farklı suç tiplerini saymak mümkündür. Bu başlık altında belgelerde en fazla yer alan başlıklar ve suç tipleri tahlil edilmiştir.

#### a. Zimmete para geçirme, yolsuzluk ve evrakta sahtecilik

Zimmete para geçirme ve yolsuzluk Osmanlı nezdinde müsamaha gösterilmeden sürgün cezasına karar verildiği suç çeşitlerinden biridir. Zimmetine para geçirme sebebiyle hakkında sürgün cezası verilen kamu görevlilerinin sürgüne gönderilmeden önce görevine son verilmekte, varsa unvanları alınıp, maaşları kesilmektedir.<sup>132</sup> Kanunsuz bir şekilde halktan topladıkları akçeleri iade etmeleri “*halkın hakkını teslim*” olarak belgelerde karşılığını bulmuştur. Bu suçla ilgili bir kayıta Sipahiler Ağasının yaptığı zulümden bahsederek, ahalinin malını gasp ettiği, ırz ve namusa zarar verdiği anlaşılmaktadır. Buna göre sürgüne gönderilmeden önce verdiği zararları tazmin etmesi istenmiştir.<sup>133</sup>

Zimmete para geçirme ve görevi kötüye kullanma suçlarının çoğunlukla vakıf ve vakıf arazileri alanında görev yapan memurlar tarafından işlendiği

<sup>129</sup> BOA, A. DVNS. MHM. d., nr. 57/18, H. 1127; AE. SMST. III., nr. 351/28162, H. 1176/M. 1762-1763.

<sup>130</sup> Örneğin gayrimüslim bir kişinin hırsızlık suçundan 5 ay prangabentlik ve ulema grubundan bir kişinin ise 13 ay süreyle zindanbent olunması kararı buna örnektir. Bkz: BOA, C. ADL., nr. 2/132, H. 1163; C. ZB., nr. 8/360, H. 1179/M. 1765-1766; BOA, C. ZB., nr. 8/360, H. 1179/M. 1766.

<sup>131</sup> Askeri-Reaya ayrımı için bkz. **Akyılmaz, Gül** (2004) “Osmanlı Devleti’nde Yönetici Sınıf-Reaya Ayrımı”, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C: 8, S: 2, s. 3.

<sup>132</sup> “...Benim vezirim silahdar-ı sabık Ağrıboz’da olan Hamza Paşa’nın tuğu ve sancağı ref’ ve kendisi Dimetoka’ya nefyi...” T.S.MA.e., nr. 784/4. H. 1178/M. 1764/1765.

<sup>133</sup> BOA, A. DVNS. MHM. d., nr. 117/1217, H. 1125/M. 1713. Benzer kayıtlar için bkz: BOA, C. DH. nr. 231/11539, H. 1212/M. 1798. Zimmette bulunan devlet haklarını hazineye vermeyerek yalan beyanda bulunma ile ilgili belge için bkz: BOA, A. DVNS. MHM. d., nr. 122/345, H. 1126/M. 1714.

görülmektedir.<sup>134</sup> Vakıf aidatını zarara uğratma, vakıf konusu malı mütevelliden gasp etme şeklinde ifade edilen suçlar, sürgün cezasının verilmesine neden olmuştur. Vakıf malı üzerindeki görevi kötüye kullanma suçuna örnek Üsküp'te yer alan Camii'nin hatibi Ali isimli şahsın vakıf gelirlerini zimmetine geçirmesinin yanında, camiinin kurşunlarını da satın parasına el koymasındır. Kayıttan söz konusu suçu kardeşi ile birlikte işlediği anlaşılmış, her ikisinin de İzveçan Kalesi'ne sürgün edilmesi emredilmiştir.<sup>135</sup>

Belgelerde “*zimmete ulufe geçirme*” tabiri de geçmektedir. 1710 senesine ait iki belgede askerlerin maaşlarıyla ilgili yapılan usulsüzlük dikkati çekmektedir. Şam beylerbeyine gönderilen bir hükümde mevcut olmayan askerleri kayda geçirerek ücretlerini kendine alan Süleyman Kethüda<sup>136</sup> ve Tımaşvar Beylerbeyi ve Tımaşvar kadısına gönderilen hükümde ise kalede görevli olan askerlerin maaşlarını zimmetine geçiren Gönüllüyan Ağası İbrahim'in ailesiyle beraber Belgrad'a sürüldüğü kaydedilmiştir.<sup>137</sup> Muğla kadısına verilen hükümde ise Muğla'da yaşayan iki müderrisin ahalden haksız para alma ve evleneceklerden haraç alma gibi suçları üzerine sürgün edilmesi söz konusudur.<sup>138</sup>

Evrakta sahtecilik suçu genellikle reaya tarafından işlenen bir suç olmakla birlikte bu suçu farklı menfaatler elde etmek amacıyla kamu görevlileri arasında da irtikab eden kişiler mevcuttur. Evrakta sahtecilik, sahte hüccet, mazhar ve ferman hazırlama, sahte mühür kazıtma ya da imzayı taklit etme şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Belgeler arasında en ilgi çekici kayıt “*bordürlü hain*” olarak tanınan bir görevlinin (kâğıt haffafı) vekillerin imzalarını taklit ederek, yaptığı yüksek meblağdaki yolsuzluktur. Kayıtta görevli “*katle bedel sürgün*” ifadesiyle Mısır'a sürgün edilmiştir. Belgenin sonunda şayet İstanbul'a dönerse idam edileceği uyarısı

<sup>134</sup> Vakıf görevlilerinin kanuna aykırı işlemleri 17. yüzyıl Divan-ı Hümayun'a gönderilen şikayetlerde de öne çıkmaktadır. Detaylı bilgi için bkz. **Okur Gümrükçüoğlu, Saliha** (2020) Osmanlı Devletinde Hak Arama Özgürlüğü, İstanbul, Adalet yayınevi, s. 183

<sup>135</sup> BOA, A. DVNS. MHM. d., nr. 117/140, H. 1122/M. 1710. Vakıf mütevellî vekilinin vakıf malına verdiği zarar sebebiyle sürgüne gönderilme örneği için bkz. BOA, A. DVNS. MHM. d., nr. 117/336, H. 1123/M. 1711; BOA, Cevdet Evkaf (C. EV.) nr. 241/12014, H. 1209/M. 1794; BOA, A. DVNS. MHM. d., nr. 115/3052, H. 1120/M. 1709; BOA, A. DVNS. MHM. d., nr. 122/436, H. 1126/M. 1714. Vakıf işlerine müdahale için bkz: BOA, A. DVNS. MHM. d., nr. 116/317, H. 1120/M. 1709.

<sup>136</sup> BOA, A. DVNS. MHM. d., nr. 117/64, H. 1122/M. 1710. Benzer kayıtlar için bkz: BOA, A. DVNS. MHM. d., nr. 121/1366, H. 1125/M. 1713; BOA, A. DVNS. MHM. d., nr. 121/1380, H. 1125/M. 1714.

<sup>137</sup> “..... *te'dib olmağın mezbûrun ta'addîsi üzerlerine men' ü def' olunmak bâbında emr ü şerifim virilmek (---) ilâm etmeleriyle siz ki mûmâ-ileyhümâsız mezbûr İbrâhîm îyâliyle Belgrad'a nefy ü iclâ olunmak için yazılmışdır.*”BOA, A. DVNS. MHM. d., nr. 117/161, H. 1122/M. 1710.

<sup>138</sup> BOA, A. DVNS. MHM. d., nr. 116/861, H. 1121/M. 1709.

dikkat çekmektedir.<sup>139</sup> Evrakta sahteciliğe bir başka örnek ise 1737 senesinde Divan-ı Hümayun katiplerinden Azmi isimli bir şahsın sahte ferman çıkarmasıyla ilgili kayıttır. Belgeye göre Divan-ı Hümayun katibinin kalebent ve sürgün cezaları hakkında af fermanı çıkardığı anlaşılmaktadır. Suçlunun bir daha İstanbul'a ayak basmamak şartıyla sürgüne gönderilmesine karar verilmiştir.<sup>140</sup> Anadolu valisine ve Kütahya kalesi dizdarına gönderilen bir hüküm diğer belgelere göre ilgi çekicidir. Kethüdayeri olan Ahmet'in Alaybeyi Ali'nin para ve mal gaspından dolayı hakkında çıkarılan sürgün kararının sahte olduğu iddia edilerek uygulamaya konmamıştır. Buna karşılık aynı kazada yaşayan, fakat herhangi bir suça karışmamış olan Ahmet'in kalebentlik cezasına çarptırıldığı, derhal serbest bırakılması gerektiği ifade edilmektedir.<sup>141</sup> İncelenen bu belge evrakta sahteciliğin yüzyıl içerisinde yaygınlaşmaya başladığının bir göstergesi olarak yorumlanabilir.

#### b. Görevi İhmal

Kamu görevlilerinin sorumlu olduğu alanla ilgili yetkilerini kötüye kullanmanın dışında, verilen görevi yerine getirmeme, görevi yerine getirirken ihmalkâr davranışlar içinde bulunma belgeler arasında sürgün cezasını gerektiren suç tipleri arasında sayılır. 1788 senesinde geçen bir kayda göre Yeniçeri Ağası Ali Paşa kule muhafazasına memur edildiği halde görev yerine gitmediği için Bozcaada Kalesine sürgün edilmiştir. Burada zikredilmesi gereken bir diğer husus ise Ali Paşa'nın sürgüne gönderilmeden önce mukataa gelirinin elinden alınmasıdır.<sup>142</sup>

Bir diğer örnek görev süresi sona ermeden görevi bırakan memurların sürgün ile uyarılmalarıdır. Buna göre İsfahan ve Hamedan bölgelerinde seraskerlik görevini ifa eden memurlar hizmet süreleri dolmadan görev yerlerini terk etmişlerdir. Bunun üzerinde askerlerin gelirlerinin hazineye kalması gerektiği emri verilmiş ve dirlikleri ile irtibatları kesilmiştir. Alınan karara itiraz edenlerin ise kalebent kalebent olarak sürgüne gönderilmesi kararı verilmiştir.<sup>143</sup> Görevi ihmal olarak değerlendirilebilecek bir diğer örnek ise görevlinin yaptığı işte özen yükümlülüğünü yerine getirmemesi olarak ortaya çıkmıştır. Nitekim 1793 senesinde Sinop yoklamasına memur edilen Kâtip Ahmed Reşid'in görevini

<sup>139</sup> BOA, C. ZB., nr. 32/1584, H. 1190/M. 1776-1777. Bir başka kayıтта sahte mühür kazıtılarak usulsüz bir şekilde tımar tevcihleri yapan tımar sahibi Trabzon'a sürülmüştür. Bkz. BOA, A. DVNS. MHM. d., nr. 117/168, H. 1122/M. 1710-1711. Had ve kısas cezalarında tazir uygulaması için bkz. **Avcı, Mustafa** (2004) Osmanlı Hukukunda Suçlar ve Cezalar, İstanbul, Bilimevi Basım Yayın, s. 95 vd.

<sup>140</sup> BOA, İE. DH. nr. 28/2495, H. 1137/M. 1737.

<sup>141</sup> BOA, A. DVNS. MHM. d., nr. 117/1161, H. 1125/M. 1713-1714.

<sup>142</sup> BOA, C. ZB. nr. 84/4181, H. 1202/M. 1788. Görevi ihmal suçu için bkz: BOA, A. DVNS. MHM. d., nr. 115/345, H. 1118/M. 1706; BOA, A. DVNS. MHM. d., nr. 122/45, H. 1126/M. 1714; BOA, A. DVNS. MHM. d., nr. 127/261, H. 1130/M. 1718 vb.

<sup>143</sup> BOA, A. DVNS. MHM. d., nr. 134/504, H. 1139/M. 1727. Benzer bir kayıt için bkz. BOA, Ali Emiri Abdülhamid I (AE. SABH.) I., nr. 17/1492, H.1200/M.1786; BOA, Ali Emiri Selim III (AE. SSLM. III.) nr. 167/10007, H. 1208/M. 1794.

titizlikle yapmadığı gerekçesiyle Rodos Adası'na sürgün edilmesine karar verilmiştir.<sup>144</sup>

c. Vergi tahsilindeki yolsuzluklar

18. yüzyıl, vergilerin toplanması konusunda önemli zorlukların yaşandığı bir dönem olarak kayıtlara geçmiştir. Gerek vergi oranlarının yüksekliği gerekse halkın ekonomik açıdan zor durumda olması vergi tahsilindeki sıkıntıları beraberinde getirmiştir. Dönemin şartları, bu alanda görevli olanların görevi suistimalleri halkın daha da mağdur olmasına yol açmıştır. Vergi almaya memur olan görevliler kimi zaman vergileri gereğinden fazla alarak halkı zor duruma düşürmekle beraber, kimi zaman ise vergilerin sağlıklı bir şekilde toplanmasına mâni olmuşlardır. Osmanlı idaresi “*kanunda yazılı olandan fazla*” vergi alarak halka zulmeden memurları sürgüne göndermekte tereddüt etmemiştir. Ankara’da yaşayan yörüklerden fazla vergi aldığı tespit edilen mukataa mutasarrıfı İbrahim’in sürgün edildiği kayıt bu duruma bir örnektir.<sup>145</sup> Kayıtlarda benzer suçlu işleyen gayrimüslimler kethüdası Duremeş isimli zimminin haksız bir şekilde ahaliden fazla vergi alması sebebiyle Kıbrıs Adası’na sürgün edildiği anlaşılmaktadır.<sup>146</sup> Belgeler arasında halktan haksız yere vergi toplamanın yanında evlenecek çiftlerden kanuna aykırı para talebi de dikkati çekmektedir.

Osmanlı’da evlenecek çiftlerden nikah öncesi “Arûs Resmî” (Nikah Harcı) ismiyle belli oranda vergi alındığı bilinmektedir. Kayıtlarda örneklerine 16. yüzyıldan itibaren ulaşılabilen nikah harcı, evlenecek olan kişilerin maddi imkanlarına göre değişiklik arz etmektedir. Ayrıca aynı yüzyıldan itibaren kadı izniyle imam ve hatiplerin de nikah kıyma hakkı mevcuttur.<sup>147</sup> İncelen kayıtlar arasında Kütahya mütesellimine gönderilen bir hükümde Saray karyesinde hatiplik yapan ve nikah kıyma izni olan Osman Efendi’nin evlenecek çiftlerden hukuka aykırı bir şekilde talep ettiği meblağ dikkate değerdir. Hatibin gerek haksız tekalif gerekse usulsüz para talebi sürgün cezası almasına sebep olmuştur<sup>148</sup>.

Vergi toplamada yolsuzluklar dışında bazı memurlar vergi tahsiline mâni olmak amacıyla halk arasında kargaşa çıkarmaktaydı. Halkı devlete vergi

<sup>144</sup> BOA, Cevdet Maliye (C. ML.) nr. 414/16879, H. 1207/M. 1793.

<sup>145</sup> BOA, A. DVNS, MHM. d. nr. 117/115, H. 1122/M.1710. Benzer kayıtlar için bkz: BOA, A. DVNS. MHM. d., nr. 117/514, H. 1123/M. 1712; BOA, A. DVNS. MHM. d., nr. 111/1944, H. 1112/M.1701; BOA, A. DVNS. MHM. d., nr. 117/115, H. 1122/M. 1710. vb.

<sup>146</sup> BOA, A. DVNS. MHM. d., nr. 117/856, H. 1124/M. 1712.

<sup>147</sup> Aydın, M. Akif (1982) “Osmanlı Hukukunda Nikah Akitleri”, The Journal of Ottoman Studies, C: 3, s. 4-5.

<sup>148</sup> “...tekâlifleri tevzi’ata muradı üzerine kendüye akçe konmadıkça tevzi’ itdirmeyüb ve ana kız virmek murâd itdikleri ’alenen beşer yüz gurusların almadıkça nikâh itdirmeyüb...” BOA, A. DVNS. MHM. d., nr. 116/1278, H. 1121/M. 1710.

ödememeleri konusunda kıskırtan memurlara rastlanmaktadır.<sup>149</sup> Kimi zaman ise halk ağır vergiler sebebiyle vergi memurunu şikâyet etmiştir. Örneğin Rodoscuk Naibine gönderilen bir hükümde, kaza halkı mahkemeye başvurarak kasaba voyvodası Yeniçeri Mustafa'yı şikâyet etmiştir. Şikâyet konusu, zımmi halktan kanuna aykırı vergi tahsil etmeye çalışmasıdır. Söz konusu şikâyet sonrası voyvoda hakkında mahkemenin sürgün kararı çıkmıştır.<sup>150</sup>

Osmanlı Devleti'nde tahsildarların vergi toplamakla ilgili usulsüzlükleri yalnızca vergiyi kanuna aykırı toplamak ve vergileri zimmetlerinde toplamak değildir. Ayrıca halktan topladıkları zahireleri düşman gemilerine sattıklarına dair kayıtlar da azımsanmayacak ölçüdedir. Nitekim belgelerde "*kefere gemilerine buğday satmak*"<sup>151</sup>, "*düşman gemilerine zahire satmak*"<sup>152</sup> şeklinde ifadesini bulan bu suç işleyenlerin ebediyen sürgün cezasına çarptırılacakları uyarısı dikkati çekmektedir. Nitekim 1709 tarihli bir belgede, kaza dahilinde zahire sıkıntısı başlayacağından idareci ya da halktan her kim bu suç işler, düşmanlara zahire satışına engel olmaz ise "*ebediyen sürgün edilme*" uyarısı yapılmıştır.<sup>153</sup>

#### d. Eşkıyalık Yapma ve Eşkıya ile İş birliği İçinde Olma

Kamu görevlilerinin işledikleri suçlar arasında görevi suistimal bakımından en önemli suç şüphesiz gasp, soygun, öldürme gibi eşkıyalık yapma veya söz konusu suçlarda eşkıya ile birlik olup, eşkıyaya yardım ve yataklık etmektir. Ancak kamu görevlilerinin söz konusu suç işlediklerini ifade eden kayıtlar istisnai niteliktedir. Bununla birlikte Ermenek'de görevli bir kadı eşkıya ile iş birliği yaparak mahkeme basıp adam öldürülmesine sebebiyet verdiği gerekçesiyle sürgün edilmiştir.<sup>154</sup> Benzer bir suçun mahkeme başkatibi tarafından da işlenmiş, eşkıyaya yardım ve

<sup>149</sup> BOA, A. DVNS. MHM., d. nr. 115/1682, H. 1119. Benzer kayıt için bkz: BOA, A. DVNS. MHM. d., nr. 115/1682, H. 1119/M. 1707.

<sup>150</sup> BOA, A. DVNS. MHM. d., nr. 122/83, H. 1126. Benzer kayıt için bkz: BOA, A. DVNS. MHM. d., nr. 122/424, H. 1126/M. 1714.

<sup>151</sup> BOA, A. DVNS. MHM. d., nr. 117/1062, H. 1125. "...ve zikr olunan hinta ve şâirden ziyade ve yahud mükerrer nakline rıza ve cevazdan ve yedlerinde serahatan zahire iştirasına ruhsatı havi emr-i şerifim olmayan ahar müste'men sefinelerine hilaf-ı emr u rıza habbe-i vahide zahire bey' ve itasmdan..." Konu ile ilgili bkz. **Utkan, Halil** (1995) Başbakanlık Osmanlı Arşivi 17 Numaralı Zehâir-i Rikab Defteri'ne (1788-1791) göre İstanbul'un İaşesinin Temini, (Yüksek Lisans Tezi) İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 35.

<sup>152</sup> BOA, A. DVNS. MHM. d., nr. 122/424, H. 1126/M. 1714; AE. SAMD. III., nr. 110/10822, H. 1141/M. 1729.

<sup>153</sup> BOA, A. DVNS. MHM. d., nr. 116/759, H. 1121/M. 1709.

<sup>154</sup> A. DVNS. MHM. d., nr.115/2832, H. 1120. Eşkıya ile iş birliği yapma kayıtları için bkz: BOA, A. DVNS. MHM. d., nr. 117/655, H. 1124/M. 1712; BOA, A. DVNS. MHM. d., nr. 115/3029, H. 1120/M. 1708; BOA, A. DVNS. MHM. d., nr. 116/665, H. 1121/M. 1709.

yataklık yapması sebebiyle suçlunun Limni Adasına sürgün edilmesine karar verilmiştir.<sup>155</sup>

Öte yandan bir grup eşkıyayı toplayıp, gasp, hırsızlık, halka kötü muamele yapan görevlilerin çoğunlukla ehl-i örften (yeniçeri, subaşı, çavuş vb.) olduğu tespit edilmiştir.<sup>156</sup> Bir diğer örnek Trabzon ilinde kale muhafazası görevinde olan Ahmet, Hüseyin ve Süleyman'ın eşkıya başlarıyla birlikte halka zulmetmeleri sebebiyle görevlerinden ihraç edilip sürgüne gönderilmesidir.<sup>157</sup> Başka bir kayıтта ehl-i örf grubundan yeniçerinin ahaliden birini yaralayıp malını gasp etmesi sonucu sürgün edildiği görülmektedir.<sup>158</sup> Kamu görevlilerin doğrudan adam öldürme suçuna karıştığı kayıtların oldukça az olduğunu söylemek mümkündür.

Dikkati çeken bir başka kayıтта müderris olan kişilerin eşkıya gibi mahkeme basma suçu işlemeleridir. Aydın muhassılı ve Bozcaada kadısına gönderilen bir hükümde Güzelhisar kazasında bulunan Ahmed Paşa Camii imamı ve Ali Han Medresesi'nin müderris ve evkaf mütevellisi Müftü oğlu Mehmed'in mahkeme basarak yargılamaya müdahale ettikleri ve ahalinin hak kayıplarına sebep olmalarından dolayı sürgün edildiği anlaşılmaktadır.<sup>159</sup>

#### e. Halka kötü muamele ve zulüm

Halka kötü muamele şeklinde özetlenen bu tanım belgelerde halkın mağdur edilmesi, biktırılması, rencide edilmesi şeklinde geçmektedir. Bunun yanında halka baskı yaparak zulüm ve teaddide bulunmak da bu başlık altında zikredilmesi gereken suç tiplerindedir.<sup>160</sup> Gayrimüslim memurların da halka zulüm ve kötü muamele sebebiyle sürgün edildiği dikkat çekmiştir. Karahisar-ı Sahib Kazası mütesellim ve naibine gönderilen bir hükümde bölgede Ermeni topluluğundan Erzurumlu Erotin isimli kişinin halka zulmetmesi sebebiyle sürgün edilmiştir.<sup>161</sup>

<sup>155</sup> BOA, İE. DH. nr. 21/1919, H. 1118/M. 1706. Benzer kayıtlar için bkz: BOA, AE. SAMD. III., nr. 127/12466, H. 1141/M. 1728; BOA, A. DVNS. MHM. d., nr. 115/3055, H. 1120/M. 1709; BOA, A. DVNS. MHM. d., nr. 122/428, H. 1126/M. 1714.

<sup>156</sup> BOA, AE. SSLM. III, nr. 29/1654, H. 1207/M. 1793. "...merkûm Deli Mustafa ve avanesinden olan Yazıcı Mustafa nam şakilerin vaki' olan zulüm ve teaddilerinin fukara üzerinden men'i ve defaatle te'diblerini müsted'i kaza-ı mezkûre ber vechi ma'îşet...". Benzer kayıtlar için bkz: BOA, A. DVNS. MHM. d., nr. 116/473, H. 1121/M. 1709; BOA, A. DVNS. MHM. d., nr. 116/556, H. 1121/M. 1710.

<sup>157</sup> BOA, A. DVNS. MHM. d., nr. 111/1816, H. 1112/M. 1701.

<sup>158</sup> BOA, AE. SAMD. III., nr. 70/7052, H. 1121/M. 1709. Katl ve yağma ile halka zarar verme için bkz: BOA, C. ZB., nr. 71/3546, H. 1169/M. 1756; BOA, C. ZB., nr. 90/4495, H. 1198/M. 1784.

<sup>159</sup> BOA, A. DVNS. MHM. d., nr. 115/2813, H. 1120/M. 1708. Davalara müdahale etme suçu için bkz: BOA, A. DVNS. MHM. d., nr. 117/266, H. 1122/M. 1711.

<sup>160</sup> Halka zulmetme suçu için benzer kayıtlar: BOA, AE. SAMD. III., nr. 127/12499, H. 1135/M. 1723; A. DVNS. MHM. d., nr. 116/404, H. 1121/M. 1709; A. DVNS. MHM. d., 116/556, H. 1121/1709; BOA, AE. SAMD. III., nr. 123/12084, H. 1123/M. 1711; BOA, HAT, nr. 201/10273, H. 1210/M. 1796; BOA, A. DVNS. MHM. d., nr. 112/1226, H. 1114/M. 1702

<sup>161</sup> BOA, A. DVNS. MHM. d., nr. 124/15, H. 1128/M. 1716.

Halka zulmetme ya da zarar verme suçundan kimi zaman sadece memurun kendisi değil suça iştirak ettiği adamları ile beraber sürgün edilmiştir. Maktul Ahmed Paşa'nın yeğeni Mahmud Bey ve kethüdası ile maiyetindeki adamlarının halka zarar vererek miri malın tahsilinde güçlük çektirdiklerinden cürmü işleyenler topluca sürgün edilmişlerdir.<sup>162</sup> Halka zulmetme suçu için sürgün cezasının caydırıcılık noktasında hafif kaldığı ve 1789 tarihli bir hatt-ı hümayun ile halka zulmeden kadı, molla, naiblerin sürgün edilmeyerek katledilmeleri emri verilmiştir.<sup>163</sup>

Osmanlı'da gayrimüslim halkın can güvenliği, dini yaşayışındaki serbestlik Devletin teminatı altındadır. Kamu görevlilerinden söz konusu temel haklara riayet etmeyenlerin de ceza olarak sürgüne gönderildiği anlaşılmaktadır. Nitekim Kudüs-ü Şerif sancağı mutasarrıfına gönderilen bir hükümde Cebecibaşı vekili olarak tayin edilen kethüdanın göreve başlar başlamaz, zımni halkın ibadetgahları olan kiliselere yönelik zulüm ve tecavüzde bulunduğu ifade edilmiş ve adamlarıyla sürgün edilmesi emri verilmiştir.<sup>164</sup> Dikkat çeken bir diğer belge, yeniçerilerin bir ruhbana kötü muamele etmesi üzerine sürgüne gönderildiği hadisesidir. Söz konusu olay 1724 tarihinde geçmekle beraber bölgedeki ruhbanlara zulmeden ve çocuklarını kaçıran yeniçeri grubunun tamamı Ruh Kalesi'ne sürgün edilmiştir.<sup>165</sup>

Osmanlı uygulamasında halkı itikadi olarak şüpheye sevk edecek konuşmaların veya faaliyetlerin yayılmasını önlemek için de sürgün cezasının uygulandığı anlaşılmaktadır. Nitekim Samsun Kalesi dizdarına verilen bir hükümde vaizlik yapan Abdullah'ın "*ehl-i sünnet mezhebine muhalif kelama cesaret ile sünnet-i mezkûreyi terke müzevvir ve mürtetekib kebîreye ikfâr*" ve "*nice kelimât-ı bâtıla ile halkın itikadına hâlel vermekte*" olması sebebiyle itikadi noktalarda ahalinin zihnini karıştıracak konuşmalar yapmasıyla Kefe'den Acu'ya sürülmesine karar verilmiştir. Ancak vaiz Abdullah'ın burada da faaliyetlerine devam etmesi üzerine Trabzon'a sürgün kararı çıkarılmış ve işbirlikçileri de kalebent cezasını almıştır.<sup>166</sup>

#### 4. Sürgün Cezasının Af Gerekçeleri

Osmanlı Devleti zamanından günümüze toplu bir sürgün affı belgesi ulaşmamıştır. Bunun bir sebebi Osmanlı Devleti döneminde toplu affın yalnızca

<sup>162</sup> BOA, C. ZB., nr. 59/2928, H. 1139/M. 1726. Benzer kayıtlar için bkz: A. DVNS. MHM. d., nr. 122/419, H. 1126/M. 1714; A. DVNS. MHM. d., nr. 122/298, H. 1126/M. 1714; BOA, C. ZB. nr. 71/3546, H. 1169/M. 1756; BOA, C. DH., nr. 287/14318, H. 1196/M. 1782; C. ZB., nr. 70/3487, H. 1203/M. 1789; BOA, HAT, nr. 1472/45, H. 1213/M. 1799.

<sup>163</sup> BOA, TS. MA. e., nr. 806/67, H. 1203/M. 1789.

<sup>164</sup> BOA, A. DVNS. MHM. d., nr. 116/999, H. 1121/M. 1709.

<sup>165</sup> BOA, A. DVN. MHM. d., nr. 132/446, H. 1137/M. 1724. Benzer kayıt için bkz. BOA, A. DVNS. MHM. d., nr. 116/999, H. 1121/M.

<sup>166</sup> BOA, A. DVNS. MHM. d., nr. 117/334, H. 1123/M. 1711. Benzer bir kayıt için bkz: BOA, A. DVNS. MHM. d., nr. 122/56, H. 1126/M.1714; BOA, AE. SOSM. III., nr. 57/4149, H. 1169/M. 1756.

padişahların tahta yeni çıktıklarında (*cülus merasimi*) ve II. Meşrutiyet ilan edildiğinde görülmesidir.<sup>167</sup> Bu durumun bir diğer sebebi de sürgünlerin tamamen kişiye özel değerlendirilmiş olmasıdır. Padişahların kendilerine iletilen münferid af taleplerini genellikle geri çevirmedikleri anlaşılmaktadır. Padişahların çıkardığı Hatt-ı Hümayunlarda af talepleri yer almaktadır. Sürgün affı hakkında istatistiki veri oluşturabilmek için 1840-1903 yıllarını kapsayan on adet nefy-ü kısas ve kısas defterlerinin taranması ile mümkün olabilir.<sup>168</sup> İncelenen arşiv kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla sürgüne gönderilen kişilerin ıslah olması, yaşlanmaları, hastalanmaları, ailelerinin zor duruma düşmeleri sürgün cezalarının affına sebep olmuştur. Dolayısıyla sürgün cezalarının affedilme sebepleri de kişilere göre çeşitlilik göstermektedir.

Af gerekçelerinin farklı şekillerde gerçekleştiğini benzer belgelerde görülmektedir. Bunlardan biri suçlunun “*ıslah olduğu*” yönündeki kanaattir. Pek çok belgede suçlunun uslandığı gerekçesiyle sürgün cezasına son verilmiştir.<sup>169</sup> Bir diğer af gerekçesi, şartlı tahliye olarak ifade edilebilecek durumdur. Örneğin Ağrıboz Adası’na sürgün edilmiş olan Cebeci Ocağı kethüdasının İstanbul’a gelmemek şartıyla affedildiği anlaşılmaktadır.<sup>170</sup> Sürgünde olan kişinin ailesinin kendisine ihtiyacı olması veya yakın akrabalarının hastalığı da af gerekçesi olarak uygulanmıştır.<sup>171</sup> Sürgünde olan kişinin geride bıraktığı ailesinin af talebinin

<sup>167</sup> **Mumcu, Ahmet** (1985) s. 144-146; Örneğin II. Meşrutiyet’in ilanından sonra sürgündeki siyasi sebeplerle mahkûm edilen kimseler tahliye ve edilerek İstanbul’a dönmüşlerdir. Bkz. **Acehan, Abdullah** (2008) “Osmanlı Devleti’nin Sürgün Politikası ve Sürgün Yerleri”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, C: 1, S: 5, s. 19-20.

<sup>168</sup> **Köksal, Osman** (2006) s. 303-304.

<sup>169</sup> BOA, AE. SMST. III., nr. 150/11816, H. 1187/M. 1774. Benzer kayıtlar için bkz: BOA, Cevdet Belediye (C. BLD.) nr. 105/5243, H. 1210/M. 1795; BOA, AE. SMST. III., nr. 150/11816, H. 1187/M. 1774; BOA, A. DVNS. MHM. d., nr. 115/46, H. 1118/M. 1706; BOA, AE. SAMD. III., nr. 88/8745, H. 1130/M. 1718. vb.

<sup>170</sup> BOA, A. DVNS. MHM. d., nr. 117/1011, H. 1124/M. 1712. Benzer kayıtlar için bkz: AE. SOM. III., nr. 30/2106, H. 1168/M. 1755; BOA, İbnülemin Müsted’iyat (İE. MT.) nr. 3/300, H. 1117/M. 1706; BOA, SAMD, III., nr. 98/9750, H. 1142/M. 1729; BOA, Cevdet Askeriye (C. AS.) nr. 1132/50289, H. 1178/M. 1764. vb.

<sup>171</sup> Tokat naibine gönderilen bir hükümde Müderris Seyyid Abdülbaki’nin babasının vefat etmesi ve annesinin de hasta olması üzerine sürgün cezasının affedildiği ve memleketi olan Tokat’a yerleşmesine izin verilmiştir. Bkz. BOA, A. DVNS. MHM. d., nr. 115/2403, H. 1120/M. 1708. Benzer kayıtlar için bkz: BOA, A. DVNS. MHM. d., nr. 116/434, H. 1121/M. 1709; BOA, HAT, nr. 206/10854, H. 1205/M. 1791; BOA, AE. SABH. I., nr. 368/25728, H. 1203/M. 1789; BOA, TS. MA. e., nr. 169/33, H. 1212/M. 1798. Evlatlarına merhameten af kayıtları için bkz: BOA, Cevdet İktisad (C. İKTS) nr. 25/1226, H. 1207/M. 1793.

yanında<sup>172</sup>, suçlunun kendi durumu ile ilgili gerekçe de af hükmünün verilmesine sebep olmuştur. Nitekim Divan-ı Hümayun çavuşlarından bir şahıs Gelibolu'ya sürgün edilmişken ihtiyarlığı sebebiyle affa uğramıştır.<sup>173</sup>

Af gerekçeleri içerisinde suçluların bir kamu hizmetini yerine getirmesi<sup>174</sup>, sürgün dönemindeki iyi hallerine yapılan şahitlik ve kefalet ile serbest bırakıldıkları tespit edilmiştir.<sup>175</sup> Öte yandan kendi sürgün cezası için af talebinde bulunan kişilerin kayıtları da mevcuttur. Nitekim sefere katılmama ve haksız yere aldığı para sebebiyle sürgüne gönderilen Eskişehir Kethüdası, aldığı parayı iade ve gelecek sefere katılmak şartıyla affını talep etmiştir.<sup>176</sup>

Suçlulara verilen cezaların infaz edildiği sürede değişikliğe uğradığı anlaşılmaktadır. Nitekim 1706 tarihindeki İstanköy Adası'nda geçen bir belgede sürgün edilen kişinin hürriyet kısıtlayıcı bir ceza olan kalebentlikten af edilerek hürriyet bağlayıcı ceza olan, bir adada hapis cezasına çarptırılması demek olan cezirebentliğe mahkum edildiği görülmektedir.<sup>177</sup> Öte yandan Manisa ilinde askerlerin düzeni ve hazırlığı konusunda ihmalleri görülen ve sefere gitmeyen üç müderris hakkında sürgün kararı verilmiş, sürgün süresi bir yıla yaklaşması sebebiyle Manisa naibi müderrislerin affedilmesini talep etmiştir. Ancak sürgün sebepleri askeri bir konuda olması sebebiyle durum Padişaha arz edilmiş, Padişah da sefer devam ettiğinden tekrar muharebeye çağrıldıklarında gitmeleri şartıyla sürgün cezasını affetmiştir.<sup>178</sup>

<sup>172</sup> BOA, HAT, nr. 203/10563, H. 1203/M. 1789. Benzer kayıtlar için bkz: BOA, C. ZB., nr. 67/3319, H. 1111/M. 1700.

<sup>173</sup> BOA, C. ZB., nr. 31/1525, H. 1198/M. 1784. Benzer kayıtlar için bkz: BOA, A. DVNS. MHM. d., nr. 115/774, H. 1118/M.

<sup>174</sup> Dergâh-ı Ali kapıcıbaşısı sabık Tekfurdağı ayanı olan Osman, Midilli'de devam eden firkateyn inşasına nezaret etmek üzere affedilmiştir. BOA, AE. SSLM. III., nr. 372/21221, H. 1215/M. 1799-1800. Kalyon işlerine yardım şartıyla afv için bkz: BOA, C. DH., nr. 152/7598, H. 1206/M. 1792.

<sup>175</sup> BOA, A. DVNS. MHM. d., nr. 115/2926, H. 1120/M. 1708. Halkın ve ileri gelenlerin talebi üzerine af için bkz: BOA, AE. SAMD. III., nr. 85/8477, H. 1124/M. 1712; BOA, A. DVNS. MHM. d., nr. 115/3055, H. 1120/M. 1709; BOA, C. MF., nr. 58/2896, H. 1207/M. 1793. Suçlunun iyi haline binaen af için bkz: AE. SMST. III., nr. 169/13248, H. 1181/M. 1768; BOA, A. DVNS. MHM. d., nr. 112/1356, H. 1114/M. 1702.

<sup>176</sup> BOA, C. DH., nr. 1412/57479, H. 1206/M. 1792. Seferde istihdam şartıyla afv kayıtları için bkz: BOA, TS. MA. e., nr. 706/14, H. 1158/M. 1745.

<sup>177</sup> BOA, A. DVNS. MHM. d., nr. 115/694, H. 1118/M. 1706. Benzer kayıt için bkz: BOA, A. DVNS. MHM. d., nr. 116/508, H. 1121/M. 1709.

<sup>178</sup> "...Muma ileyhim müderrisinden olmalarıyla itlakları hususu eğer ki semâhatlü Şeyhülislam Efendi dâîlerinin işaretlerine menûd olub lakin madde-i nefyeleri mevâdd-ı askeriyyeden olduğuna mebni taraf-ı şahanelerinden ruhsat buyrulmaksızın efendî-i müşârun-ileyh dâîleri işarete cesaret edemeyeceği muhât-ı ilm-i âlileri buyruldukda fermân şevketlü kerâmetlü mehabetlü kudretlü veli nimetim efendim padişahım hazretlerindedir.

Son olarak kayıtlarda haksızlığı ya da suçsuzluğu anlaşılmasından dolayı affedilenler de mevcuttur. Örneğin İskenderiye sancakbeyine gönderilen bir hükümde Podgoriça bölgesinde kadılık yapan Ali Efendi ve kardeşi Osman'ın yapılan tahkikat sonucu haksız yere sürgün edildiği anlaşılmiş ve sürgün hükmü kaldırılmıştır.<sup>179</sup> Prevadi naibi için yazılan diğer bir hükümde ise iftiraya uğradığı anlaşılan subaşı Ahmed'in sürgün cezasından affedilmesi ve evinde kalmasına izin verilmiştir.<sup>180</sup> Suçsuz olduğu anlaşılan bir başka sürgün cezası da 1713 tarihinde Rahova kadısına gönderilen bir hükümde açığa çıkmaktadır. Hükümde, zimmetine para geçirdiği iddiasıyla yargılanan bir görevlinin sürgün cezası aldığı, ancak söz konusu cezanın maddi olayla örtüşmediği ortaya çıkmıştır. Suçlanan görevli elindeki belgeleri ibraz ederek merkeze durumu izah edince iftiraya uğradığı anlaşılıp, sürgün cezası affedilmiştir.<sup>181</sup>

Belgelerden de anlaşıldığı üzere sürgün cezası alan kişilerin affedilme gerekçeleri çeşitlilik arz etmektedir. Bazı durumlarda suçlunun ıslah olması veya başka bir göreve tayini yahut bizzat sürgüne gönderilen kişinin af talebi bunda etkili olmuştur. Son olarak yanlış beyan sebebiyle sürgüne gönderilenlerin durumu açığa çıkınca da affedildikleri tespit edilmiştir.

## SONUÇ

Antik dönemlerden bu yana farklı medeniyet ve coğrafyalarda uygulanan sürgün cezasının mekân ve insan arasındaki ilişkinin iradi boyuttan zorlayıcı bir boyuta geçişi olduğunu söylemek mümkündür. Sürgüne gönderilen kişi, bir bakıma kendine yabancılaşır ve kendi üzerindeki öz-yönetim duygusunu yitirir. Nitekim bu ceza çeşidindeki amaç da devletin kontrol gücünün, kişinin kontrol gücünden daha yukarıda olduğunu suçluya kabul ettirmektedir. Bu anlamda sürgün cezası bir bakıma açık hava hapisanesi gibi görünmez sınırlar içinde kişiyi tutma ve ıslah etme çabasının bir tezahürüdür.

Osmanlı'da sürgünün üç farklı şekilde uygulandığı tespit edilmiştir. İdari ve siyasi amaçlı olarak devletin menfaatlerine aykırı davranan kişilerin devlet görevinden uzaklaştırılmasını ifade eden sürgünler. Yeni fethedilen yerlere devletin

---

*Hat: Bunlar itaat edüp sefere gitmediklerinden nefy olundular idi henüz sefer tamam olmadan itlakları nice münasib eğer yine muharebe tahakkuk eder ise sefere gitmek şartıyla ol vakt itlak olunabilirler.” BOA, HAT, nr. 197/9888, H. 1206/M. 1792.*

<sup>179</sup> BOA, A. DVNS. MHM. d., nr. 116/1224, H. 1121/M. 1710. Benzer bir kayıt için bkz: BOA, A. DVNS. MHM. d., nr. 116/1353, H. 1122/M. 1710;

<sup>180</sup> BOA, A. DVNS. MHM. d., nr. 117/107, H. 1122/M. 1710. Benzer kayıtlar için bkz: BOA, A. DVNS. MHM. d., nr. 111/1365, H. 1112/M. 1700; BOA, A. DVNS. MHM. d., nr. 111/1993, H. 1113/M. 1701; BOA, A. DVNS. MHM. d., nr. 115/1417, H. 1119/M. 1707; BOA, A. DVNS. MHM. d., nr. 116/377, H. 1121/M. 1709. vb.

<sup>181</sup> BOA, A. DVNS. MHM. d., nr. 117/1166, H. 1125/M. 1713.

iskân politikasının bir sonucu olarak belli grupları yerleştirmesi şeklinde sürgünler ve hukuka aykırı olarak işlenen ve suç kapsamına giren fiillere verilen ceza olarak sürgünler.

Bu çalışmada sürgün cezasının Osmanlı uygulamasında hangi suçlara verildiği arşiv belgelerindeki verilere göre analiz edilmiştir. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivinde kayıtlı 18. yüzyılda geçen sürgüne ait toplam 1924 belgeden 1300'den fazlası reayaya aittir. Buradan hareketle halkın eşkıyalık ya da gasp, adam yaralama gibi suçlara daha çok iştirak ettiği gözlemlenmektedir. Reayaya ait bu kayıtlar içinde gayrimüslimler de geçmektedir. Toplam 44 yerde “zımmi” ya da “gayrimüslim” şeklinde zikredilen kişiler fitne ve fesada sebebiyet verme ya da asayiş bozma gibi suçlar sebebiyle sürgün edilmişlerdir. Bunun yanında 1'i gayrimüslim olmak üzere 35 yerde kadınların sürgün kayıtlarına da rastlanmıştır. Sürgün edilen kadınların ahlaka aykırı hareket etme, köylüler arasında fitne çıkarma ve erkek kılığına girerek eşkıyalık yapma suçlarını işledikleri tespit edilmiştir. 35 kayıt arasından incelenen bir belgede cezası kesinleşen kadının sürgün yerine mahremi eşliğinde gönderildiği tespit edilmiştir.

İncelenen kayıtlara göre 534 belgede kamu görevlilerinin sürgün edildiğini görülmüştür. Bunlar içerisinde 380 belgenin ehl-i örf memurlarına ve 154'ünün ise ehl-i şer zümresine ait olduğu anlaşılmıştır. Bu oran bizlere yönetici olan kamu görevlilerine kıyasla müderris, kadı gibi ilmiyeden olan görevlilerin hukuka uygunluk bakımından daha özenli olduklarını kanıtlamaktadır. Memurlar içinde sürgün cezası alanların tercüman ya da zimmiler kethüdası gibi görevleri ifa eden gayrimüslim memurların on kişi olduğu tespit edilmiştir. Bunun yanında görev tanımı kayıtlardan anlaşılmayan şeyh veya molla olarak anılan kimselerin 72 belgede yer aldığı ve haklarında sürgün cezası verildiği tespit edilmiştir.

Suçlularla ilgili belgelerde sıkça geçen ifadeler “uygunsuz hal ve harekette bulunma”, “su-i halde bulunma”, “kendî halinde olmama”, “rıza-yı mülûkâneye hilafet etme”, “hilaf-ı rıza hareket etme”, “mugâyir-i rızâ-yı bârî hareket”<sup>182</sup> şeklinde sıralanabilir. Söz konusu ifadeler belge konusuna göre değişmekle birlikte, kişinin yaptığı hukuka aykırı fiiller olarak yorumlamak mümkündür. Bu tanımların her birinin kendi içinde yeknesak bir suça tekabül etmediğini belirtmek gerekir. Nitekim uygunsuz hal ve harekette bulunma, bir belgede ahalinin mallarını yağma etmeye tekabül ederken; diğer bir belgede zimmetindeki alacağı vermeyen kişiyi nitelendirmektedir. Öte yandan kendi halinde olmamak tanımının ahali arasında nifak çıkarmak ile beraber gammazlama suçunu da işaret ettiği gözlemlenmiştir. “Rıza-yı mülûkâneye hilafet” etme ya da “hilaf-ı rıza hareket etme” suçları ise çoğunlukla padişahın emrine karşı gerçekleştirilen fiilleri kapsamaktadır.

<sup>182</sup> “...diğer Ahmed nam kimesnelerin mugâyir-i rızâ-yı bârî harekete ibtidârları tahkik olunmuş olmağla...”

BOA, C. ZB., nr. 50/2486, H. 1145/M. 1733.

Makale içerisinde kategorize edilemeyen kimi suç çeşitleri arasında lale ve şükufe çiçeklerini defterde yazandan daha pahalıya satma, ölen babasının makamının başkasına tevzi olunması üzerine padişahı rahatsız etme sayılabilir. Memurlar konusunda titiz bir yönetim biçimi sergileyen Osmanlı Devleti, “*ahlaka mugayir*”, “*bî edebâne*” şeklinde geçen suçları işleyen memurları da sürgüne göndermiştir. Bu konuda özellikle ehl-i şer’ olarak vasıflandırılan müderrisler, müftüler, mahkeme kadıları; ehl-i örften beylerbeyi, voyvoda, çavuş, gibi topluma örnek teşkil etmeleri gereken kimselerden genel ahlak kurallarına titizlikle uymaları beklenmiştir. Bu duyarlılığı göstermeyen görevlilerin farklı cezalara çarptırıldığı, kimi zaman da sürgüne gönderildiği anlaşılmaktadır.

Sonuç olarak 18. yüzyıl boyunca görev yapan kamu görevlilerinin hukuka aykırı olarak işledikleri fiiller arasında zimmete para geçirme ve halka zulüm ve baskıda bulunmanın sıklıkla geçtiğini söylemek mümkündür. Ehl-i örf zümresi genellikle vakıf mallarında usulsüz tasarrufla bulunma, görev sırasında halktan cebren ve haksız yere para toplama suçunu işlemiştir. Ehl-i şer sınıfının suç tipleri ise yargılamada haksızlık yapma veya fitne ve fesada sebebiyet verme, rüşvet ile fetva verme, şeklinde tespit edilmiştir. Bunun yanında eşkıyalık yapma veya eşkıyaya yardım etme cürümlerini işleyenler çoğunlukla reayadan olsa da ehl-i örf sınıfından kamu görevlilerinin gerek eşkıya ile birlik olma sebebiyle gerekse bizzat suç işleyerek sürgün cezasına çarptırıldığı görülmektedir. Dolayısıyla ehl-i örfün elindeki askeri gücü zaman zaman suistimal edip reaya aleyhine kullandığı anlaşılmıştır.

## KAYNAKÇA

### Arşiv Belgeleri

- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Bakanlığı (BOA);  
Ali Emiri Mustafa III (AE. SMST. III.)  
Ali Emiri Abdülhamid I (AE. SABH. I)  
Ali Emiri Selim III (AE. SSSLM. III.)  
Ali Emiri Ahmed III (AE. SAMD. III.)  
Ali Emiri Osman III (AE. SOSM. III)  
Bab-1 Asafı Divan-1 Hümayun Sicilleri Mühimme Defterleri (A. DVNS. MHM. d.)  
Cevdet Adliye (C. ADL.)  
Cevdet Zabtiye (C. ZB.)  
Cevdet Eyalet-i Mümtaze (C. MTZ)  
Cevdet Maarif (C. MF.)  
Cevdet Evkaf (C. EV.)  
Cevdet Maliye (C. ML.)  
Cevdet Belediye (C. BLD.)  
Cevdet Askeriye (C. AS.)  
Cevdet İktisad (C. İKTS)  
Cevdet Dahiliye (C. DH.)  
Hatt-1 Hümayun (HAT)  
İbnülemin Dahiliye (İE. DH.)  
İbnülemin Müsted'iyat (İE. MT.)  
Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı (TS. MA. e.)

**Eserler**

- Acar, Cafer** (2020) İslam'da Savaş, Cahiliye'de ve İslam'da Savaş Olgusu, Kahramanmaraş, Samer Yayınları.
- Acehan, Abdullah** (2008) "Osmanlı Devleti'nin Sürgün Politikası ve Sürgün Yerleri", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, C: 1, S: 5, s. 12-29.
- Akgündüz, Ahmet** (1990) Osmanlı Kanunnameleri Hukuki Tahlilleri, C: I-II-IV, İstanbul, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- Akgündüz, Ahmet** (1986) Mukayeseli İslam ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı, 1. Baskı, Diyarbakır, Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Akgündüz, Ahmet** (1999) "Osmanlı Hukuk Sisteminin Şer'iiliği Meselesi ve Kanunnamelerin Şer'i Tahlili", XV ve XVI. Asırları Türk Asrı Yapan Değerler, Abdülkadir Özcan (Editör), 1. Baskı, İstanbul, Ensar Neşriyat, s. 153-175.
- Akman, Mehmet** (2004) Osmanlı Devleti'nde Ceza Yargılaması, 1. Baskı, İstanbul, Eren Yayıncılık.
- Akşit, Cevat** (2011) İslam Ceza Hukuku ve İnsani Esasları, 3. Baskı, İstanbul, Gümüşev Yayıncılık.
- Akyılmaz, Gül** (2004) "Osmanlı Devleti'nde Yönetici Sınıf-Reaya Ayrımı", Ankara, Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C: 8, S: 2, s. (0-0).
- Akyılmaz, Gül** (2008) "Osmanlı Devleti'nde Yönetici Sınıf Açısından Müsadere Uygulaması", Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C: 12, S: 1-2, s. 389-420.
- Altuncu, Abdullah** (2016) "Yahudi Geleneği Bağlamında Sürgün" Conference: II. Ortadoğu Konferansları: Ortadoğu'daki Çatışmalar Bağlamında Göç Sorunu Bildiri Kitabı, C: 2, Kilis, Türkiye, s. 517-524.
- Amir, Abdülaziz** (1969) et-Ta'zir fi'ş-Şeriatil-İslamiye, Kahire, Dârü'l-Fikri'l-Arabi.
- Arık, F. Şamil** (1995) "Eski Türk Hukukuna Dair Notlar" Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi, C: 17, S: 28, s. 3-50.
- Artuk, Mehmet Emin-Gökçen, Ahmet- Yenidünya, A. Caner** (2007) Ceza Hukuku Genel Hükümler, Gözden Geçirilmiş 3. Baskı, Ankara, Seçkin Yayıncılık.
- Avcı, Mustafa** (2014) Osmanlı Hukuku Genel Hükümler, 2. Baskı, Konya, Mimoza Yayınları.
- Avcı, Mustafa** (2017) Türk Hukuk Tarihi, 9. Baskı, Konya, Atlas Akademi.
- Avcı, Mustafa** (2004) Osmanlı Hukukunda Suçlar ve Cezalar, 1. Baskı, İstanbul, Bilimevi Basım Yayın.
- Avcı, Mustafa** (2019) Hukuk Tarihimizde Hapis, 2. Baskı, Ankara, Adalet Yayınevi.
- Avcı, Mustafa** (2006) "İslam'ın Ceza Hukukuna Katkısı", İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, S: 8, s. 113-148.

- Avcı, Mustafa** (2016) “Osmanlı Hukukunda Cezaların Tasnifi”, Gedikli, Fethi, II. Türk Hukuk Tarihi Kongresi Bildirileri, İstanbul, On İki Levha Yayıncılık, s. 639-656.
- Aydın, M. Âkif** (2013) Türk Hukuk Tarihi, 16. Baskı, İstanbul, Beta Basım Yayın.
- Aydın, M. Âkif** (1982) “Osmanlı Hukukunda Nikah Akitleri”, The Journal of Ottoman Studies, C: 3, s. 1-12.
- Babuş, Fikret** (2006) Osmanlı’dan Günümüze Etnik-Sosyal Politikalar Çerçevesinde Göç ve İskân Siyaseti ve Uygulamaları, 1. Baskı, İstanbul, Ozan Yayıncılık.
- Bardakoğlu, Ali** (1993) “Ceza”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA), İstanbul, C: 7, s. 470-478.
- Bardakoğlu, Ali** (1996) “Had”, DİA, C:14, İstanbul, s. 547-551.
- Bardakoğlu, Ali** (1999) “Osmanlı Hukukunun Şer’iliği Meselesi”, Osmanlı: Teşkilat, Güler Eren (Editör) Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, C: VI, s. 412-417.
- Barkan, Ömer Lütfi** (1951) “Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler”, İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası, İstanbul, S: 4, s. 551-552.
- Barkey, Karen** (1999) Eşkıyalar ve Devlet: Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi, (Çeviren: Zeynep Altok) 1. Baskı, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Behnesi, Ahmet Fethi** (1983) el-Ukûbe fi'l-fikhi'l-İslâmî, Daru'ş-şurûk, Beyrut.
- Başoğlu, Tuncay** (2011) “Ta’zîr”, DİA, İstanbul, C: 40, s. 198-202.
- Berger A** (1953) Encyclopedic Dictionary of Roman Law, 1. Baskı, Philadelphia, The American Philosophical Society.
- Bilmen, Ömer Nasuhi** (1967) Hukûku İslâmiyye ve Istilâhâtı Fıkhiyye Kâmusu, 2. Baskı, İstanbul, Bilmen Basımevi.
- Black, Henry C.** (1951) “Black” Blacks Law Dictionary, West Publishers.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail** (1993) Sahîhu'l-Buhârî, thk. Mustafa Dîb el-Buga, C: 5, 2. Baskı, Dimaşk, Dâru Ulûmu'lİnsâniyye, 1993.
- Candan, Rabia Beyza** (2015) “1840 Tarihli Ceza Kanunname-i Hümayunu İncelemesi”, Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C: 1, S: 1, s. 63-81.
- Cevâd Ali** (1976) el- Mufassal fi Tarihi'l-Arab Kable'l-İslâm, Dârü'l-İlm li'l-Melayin, C: V, Beyrut.
- Çelik, Gülfettin** (1999) “Osmanlı Devletinin Nüfus ve İskân Politikası”, Divan: Disiplinlerarası Araştırmalar Dergisi, C: 1, S: 6, s. 49-110.
- Daschke, D.** (2015) “The Politics of Exclusion Expulsions of Jews and Others from Rome,” People under power: Early Jewish and Christian responses to the Roman Empire, Labahn, M./Lehtipuu, O. (Editörler) Amsterdam University Press, s. 33-77.

- Daschke, D.** (2019) "How Deserted Lies the City: Politics and the Trauma of Homelessness in the Hebrew Bible", Leonard J, Greenspoon (Editör), Next Year in Jerusalem: Exile and Return in Jewish History, Purdue University Press, s. 29-48.
- Daşçıoğlu, Kemal** (2007) İşkân, Suç ve Ceza: Osmanlı'da Sürgün, 1. Baskı, İstanbul, Yeditepe Yayınları,
- Dikmen, Özgür** (2012) "Yahudi Tarih Yazımında Sürgün Kavramı", Mecmua Dergisi, C: 1, s. 81-93.
- Dinçol, Belkıs** (2003) Eski Ön Asya Toplumlarında Suç ve Ceza Kavramı, 1. Baskı, İstanbul, Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları.
- Doğan, Erdal** (2012) Hitit Hukuku: Belleklerdeki "Kayıp", 2. Baskı, Fam Yayınları.
- Dönmezer, Sulhi/Erman, Sahir** (1986) Nazari ve Tatbiki Ceza Hukuku 1918-2004, İstanbul, Beta Basım Yayım Dağıtım.
- Ebû Dâvûd**, Süleyman b. Davud b. Carud Farisi Tayalisi (1985) Müsnedu Ebî Davud et-Tayalisi, Beyrut: Dârü'l-Ma'rife.
- el-Maverdi**, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed (1973) el-Ahkâmu's-Sultâniyye ve'l-Velayetü'd-Diniyye, Mısır.
- Ebû Ya'la** (1983) Muhammed b. Hüseyin el-Ferra, el-Ahkâmu's-Sultâniyye, Beyrut.
- Ekinci, Ekrem Buğra** (2008) Osmanlı Hukuku, 1. Baskı, İstanbul, Arı Sanat Yayınevi.
- Erel, Zeynep Gül** (2012) Dede Cöngi's Risâletü's-Siyâseti's-Şer'iyye, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bilkent Üniversitesi, Tarih Bölümü, Ankara.
- es-Şafii, Ebu Abdullah Muhammed İdris** (1393) el-Ümm, Beyrut.
- Forsdyke, S** (2005) Exile, Ostracism, and Democracy: The Politics of Expulsion in Ancient Greece, Princeton University Press.
- Gökcen, Ahmet** (1989) Tanzimat Dönemi Osmanlı Kanunları ve Bu Kanunlardaki Ceza Müeyyideleri, 1. Baskı, İstanbul.
- Gökmen, Ertan, Özdemir, Ömür Yazıcı** (2016) 812 Numaralı Ayniyat Defteri İşığında Aydın Vilayetinde Suç ve Ceza (1866-1877): (İzmir, Manisa, Aydın, Denizli, Muğla) İstanbul, Libra Kitap.
- Göyünç, Nejat** (1967) "Osmanlı Ceza Hukuku ile İlgili Belgeler", Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, İstanbul, S:3, s. 40-42.
- Halaçoğlu, Yusuf** (1988) XVIII. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İşkân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi, 1. Baskı, Ankara, Türk Tarih Kurumu.
- İbn Manzur, Muhammed b. Mükerrerem Celaleddin (ty)**, Lisanu'l Arab, Daru's-Sâdır, Beyrut.
- İbn Nüceym, Zeynüddin Zeyn b. İbrâhim b. Muhammed Mısri Hanefi (ty)**, el-Bahru'r- Raik Şerhu Kenzi'd-Dekaik, Beyrut.
- İmam Mâlik, Ebû Abdullah el-Asbahi el-Himyeri Malik b. Enes** (1992) el-Muvatta, Magrib, Dârü'l-Âfâkı'l-Cedîde.

- İnalcık, Halil** (2000) Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet, 1. Baskı, İstanbul, Eren Yayıncılık.
- İnalcık, Halil** (1992) Osmanlı Hukukuna Giriş Örf-i Sultani Hukuk ve Fatih'in Kanunları, Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi, İstanbul, Eren Yayıncılık.
- İnalcık, Halil/Anhegger, Robert** (1956) Kanunname-i Sultani Ber Muceb-i Örf-i Osmani II. Mehmed ve II. Bayezid Devirlerine Ait Yasakname ve Kanunnameler, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- İşşirli, Mehmet** (2008) "Sadrazam", DİA, C: 37, s. 414-419.
- İşbilir, Ömer** (2019) "Kalebent", DİA, C: Ek.2, s. 5-7.
- Kanat, Cüneyt** (2010) Ortaçağ Türk Devletlerinde Suç ve Ceza, 1. Baskı, İstanbul, Küre Yayınları.
- Karahan, Ü. O.** (2021) "Roma Cumhuriyet Döneminde Exilium (Sürgün)" Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, S: 45, s. 441- 458.
- Karatas, Ali İhsan** (2009) Osmanlı Dönemi Bursa Sürgünleri (18-19. Asırlar), 1. Baskı, Bursa, Emin Yayınları.
- Keleş, H./Erol Şahin A. N./ Kiriş Avaroğulları A.** (2017) "Tarihsel Süreçte Suç ve Ceza", Demir Alparslan/Kalkan, Tuğba (Editörler) Türk Tarihine Dair Yazılar Prof. Dr. Eşref Buharalı'ya Armağan, 1. Baskı, Ankara, Gece Kitaplığı, s. 801-811.
- Kerimoğlu, Hasan Taner** (2007) "İkinci Meşrutiyetin İlk Yıllarında Sürgün ve Firariler Sorunu ve Fedakaran-I Millet Cemiyeti", Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, C: 8, S: 2, s. 133-150.
- Kılınç, Ahmet** (2014) Mukayeseli Hukuk ve Hukuk Tarihinde Teşhir Cezası, 1. Baskı, Ankara, Adalet Yayınevi.
- Kılınç, Ahmet** (2015) "Klasik Dönem Osmanlı Devleti'nde Uygulanan Kürek Cezasının Hukuki Tahlili", Belleten, C: 79, S: 285. s. 531-557.
- Kirkor, Zohrap** (1909) Hukuk-ı Ceza, Ahmed Saki Bey Matbaası, İstanbul.
- Koç, Mehmet** (2017) "Osmanlı Hukukunda Ta'zir Suç ve Cezaları, (Doktora Tezi) Necmettin Erbakan Üniversitesi, SBE, Konya.
- Kozak, İbrahim Erol** (2015) Genel Hukuk Tarihi: Kadim Dönemler, 2. Baskı, İstanbul, Polat Yayınları.
- Köksal, Osman** (2006) "Osmanlı Hukukunda Bir Ceza Olarak Sürgün ve İki Osmanlı Sultanının Sürgünle İlgili Hattı-ı Hümayunları", OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, C: 19, S: 19, s. 283-341.
- Köse, Saffet** (1999) "Osmanlıda Şer'î Cezalar", İslâmiyat, II/4, Ankara, s. 23-32.
- Köse, Osman** (2009) Osmanlı'dan Günümüze Eşkyaçılık ve Terör, 1. Baskı, Samsun, Kültür Yayınları.
- Kurt, Ali Osman** (2008) "Yahudilik'te Sürgün Metaforu: "Boş Ülke" Miti ve "İncir" Benzetmesi Çerçevesinde Bir Değerlendirme", Milet ve Nihal, C: 5, S: 3, s. 257-267.

- Kurt, Ali Osman** (2006) “Yahudilik'te Sürgün Teolojisi: Tanrısal Bir Ceza Olarak Sürgün”, Dini Araştırmalar, S: Mayıs-Ağustos, C: 9, s. 61-78,
- Loddo L.** (2019) “Political Exiles and Their Use of Diplomacy in Classical Greece,” La rhétorique de la Diplomatie en Grèce Ancienne, Strasbourg, Presses Universitaires de Strasbourg.
- Mâverdi, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb,** el-Ahkâmu's-sultâniyye ve'l-vilâyâtü'd-dîniyye, thk. Nebil Abdurrahman Hayyavi, Dâru'l-Erkâm, Beyrut, ty.
- Meşe, Ramazan** (Bahar 2019) “İ'tizâr ve İsti'taf Şiiri-Cahiliye ve İslamî Dönem” Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi, S: 1, s. 195-215.
- Mumcu, Ahmet** (1985) Osmanlı Devletinde Siyaseten Katl, 1. Baskı, Ankara, Tarih ve Toplum Yayınları.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn el-Kuşeyri en-Nisaburi Müslim b. el-Haccac,** Sahih-i Müslim, Kahire, Dârü't-Tıbbâti'l-Âmire, 1329.
- Nişanyan, Sevan** (2021) Nişanyan Sözlük Çağdaş Türkçenin Etimolojisi, İstanbul, Liberus Yayınları.
- Okur Gümrükçüoğlu, Saliha** (2020) Osmanlı Devletinde Hak Arama Özgürlüğü, İstanbul, Adalet yayınevi.
- Onion, C.T.** (Editör) (1966) The Oxford Dictionary of English Etymology, Oxford, Clarendon Press “Diaspora”.
- Öğüt, Tahir/Küçük, Nihat** (2015) “18.Yüzyılda Kilis'te Okçu İzzeddinli Aşiretinin Vergi Direnci”, Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi (AKAD), C: 7, N: 19, s. 46-73.
- Özkul, Ali Efdal** (2018) “XVIII. Yüzyılın ilk Yarısında Kıbrıs'ta Kalebentler ve Cezirebentler”, Hapishane Kitabı, Naskali Gürsoy, E./Altun Oytun, H. (Editörler), İstanbul, Kitabevi Yayınları, s. 130-139.
- Özdemir, Elif** (2018) 1 Numaralı Nefy ve Kısâs Defteri'nin (s.74-134) Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi, (Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Perruchoud, Richard /Redpath-Cross, Jillyanne** (Editörler), 2. Baskı, Uluslararası Göç Sözlüğü, Uluslararası Göç Örgütü (IOM) Yayınları.
- Polat, Hasan Ali** (2007) II. Meşrutiyet Döneminde Siyasi Sürgünler (1908-1918), İstanbul, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Poyraz, Özlem** (2020) “Abdülmeccid Dönemi Hürriyet Bağlayıcı ve Kısıtlayıcı Ceza Uygulamalarına Dair Bir İnceleme” Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, C: 0, S: 43, s. 497-518.
- Roth M, Michalowski P/Hoffner H.** (1997) Law Collections from Mesopotamia and Asia Minor, Scholars Pr, s. 63, Westbrook, Raymond, Personal Exile in the Ancient Near East.
- Serahsî, Ebû Bekr Şemsüleimme Muhammed b. Ahmed b. Sehl** (1982) el-Mebsût, İstanbul, Çağrı Yayınları, C: IX.

- Sina, Ayşen** (2016) “Eski Yunan Yargı Sistemi: MÖ IV. Yüzyılda Atina’da Yargıçlar ve Mahkemeler”, Türkiye Barolar Birliği Dergisi, C: Mart-Nisan, s. 123, s. 419-450.
- Şirbini, Muhammed b. Ahmet el-Hatib** (1958) Muğni’l-Muhtâc ilâ Marifeti Meâni Elfâzi’l-Minhâc, Mısır, C: V.
- Tekin, Yaşar** (1995) Şer’iyye Sicilleri Işığında Osmanlı Devleti’nde Ta’zir Suç ve Cezaları (1179/1765) (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tugay, Biray** (2013) Aydın Vilayetinde Sürgün: Tanzimattan Cumhuriyete Kadar, (Doktora Tezi), İzmir, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Taberânî, Ebü’l-Kâsım Müsnidü’l-Dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb** (1984) el-Mu’cemü’l-kebîr (nşr. Hamdî Abdülmecîd Selefî), Beyrut, XII.
- Tanoğlu, Ali** (1953) “İşkân Coğrafyası Esas Fikirler, Problemler ve Metod”, Türkiyat Mecmuası, C: 11, s. 1-32.
- Taşagül, Ahmet/Akıncı, N./ Yüksel, Ahmet Nuri** (2015) Kök Tengri’nin Çocukları: Avrasya Bozkırlarında İslam Öncesi Türk Tarihi, İstanbul, Bilge Kültür Sanat.
- TDK Sözlük** (2005) 10. Baskı, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türcan, Talip** (2010) “Sürgün”, DİA, İstanbul, C: 38, s. 164-166.
- Türkoğlu, H. Gökçen** (1996) Roma Hukukunda Suç ve Ceza, 1. Baskı, Ankara, Seçkin Yayıncılık.
- Udeh, Abdulkadir** (ty), et-Teşri’ü’l-cinâiyyi’l-İslâmî, I-II, Dâru’l-Kâtibi’l-Arabî, Beyrut.
- Uluçay, M. Çağatay** (1951) “Sürgünler” Belleten, C: 16, S: 60, Ankara, s. 507-592.
- Uluçay, M. Çağatay** (1955) XVIII ve XIX Yüzyıllarda Saruhan’da Eşkıyalık ve Halk Hareketleri, İstanbul, Berksoy Matbaası, s. 507-592.
- Uluçay, M. Çağatay** (1951) “Sürgünler Yeni ve Yakın Çağlarda Manisa’ya ve Manisa’dan Sürülenler”, Belleten, C: 15, S: 60, s. 507-592.
- Uslu, Rıfat** (2015) İslâm Hukukunda Sürgün Cezası, Yeni Fikir Dergisi, C:7, S:14, s. 120-131.
- Utkan, Halil** (1995) Başbakanlık Osmanlı Arşivi 17 Numaralı Zehâir-i Rikab Defteri’ne (1788-1791) göre İstanbul’un İaşesinin Temini, (Yüksek Lisans Tezi) İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Üçok, Coşkun** (1947) “Osmanlı Kanunnamelerinde İslam Ceza Hukukuna Aykırı Hükümler-III”, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C: 4, S: 1, s. 48-73.
- Yakut, Esra** (2011) Osmanlı Hukukunda Tazir Cezaları, Ankara, Seçkin Yayıncılık.
- Zuhayli, Vehbe** (1994) İslam Fıkıh Ansiklopedisi (trc. Ahmet Efe v. dğr.), İstanbul, Feza yayıncılık, C: 7.